

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Β' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

**ΟΙ
ΣΕΡΡΕΣ**

**ΚΑΙ Η
ΠΕΡΙΟΧΗ
ΤΟΥΣ**

**ΑΠΟ ΤΗΝ
ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ**

**ΜΕΧΡΙ ΤΗ
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ**

Β' ΤΟΜΟΣ

ΣΕΡΡΕΣ 2013

ΠΕΤΡΟΣ Κ. ΣΑΜΣΑΡΗΣ

**Η ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΝΕΟΥ
(Ή ΦΟΥΣΤΑΝΕΛΛΑ)
ΣΤΗΝ ΟΨΙΜΗ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ
ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ**

Η μελέτη της εικονογράφησης νεομαρτύρων, ατελής ακόμη, άρχισε κατά τα τελευταία χρόνια να προσελκύει ολοένα και περισσότερο το ενδιαφέρον των ερευνητών αρχαιολόγων¹, οι οποίοι την εμπλουτίζουν διαρκώς, ακολουθώντας το δρόμο που χάραξαν οι πρωτοπόροι ακαδημαϊκοί δάσκαλοι, ο αοίδιμος Μίλτος Γαρίδης και ο ομότιμος καθηγητής Αθανάσιος Παλιούρας, με τη σπουδαία μελέτη τους «Συμβολή στην εικονογραφία νεομαρτύρων», δημοσιευμένη το 1980 στα «Ηπειρωτικά Χρονικά»². Είναι αυτοί που επισήμαναν ότι η αγιογράφηση των νεομαρτύρων στα εικονογραφικά προγράμματα της θρησκευτικής ζωγραφικής είχε αρχίσει να προστίθεται ήδη από το 16^ο αιώνα, αλλά διευρύνθηκε ακόμη περισσότερο κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα³.

Αντιθέτως για τα μαρτυρολόγια και τους βίους των νεοφανών μαρτύρων, «*τῶν καλῶς ἀθλησάντων καὶ στεφανωθέντων*», που ομολόγησαν την πίστη τους στο Χριστό και θυσιάστηκαν γι' αυτόν και για την απελευθέρωση της πατρίδας τους⁴, η βιβλιογραφία είναι αρκετά εμπλουτισμένη. Σπουδαία ομολογουμένως είναι η συμβολή του καθηγητή Απόστολου Γλαβίνα, ο οποίος έφερε στην επιφάνεια ένα μεγάλο αριθμό άγνωστων νεομαρτύρων, προερχόμενων κυρίως από τη Βόρεια Ελλάδα.

1. Εκπονείται ήδη διδακτορική διατριβή από τον φίλο και συνάδελφο Γιώργο Παπαδόπουλο με θέμα «*Συμβολή στην εικονογραφία των νεομαρτύρων*», στον οποίο οφείλω ευχαριστίες για ορισμένες χρήσιμες βιβλιογραφικές υποδείξεις.

2. Βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, «Συμβολή στην εικονογραφία νεομαρτύρων», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 22 (1980) 169-205. Είχε προηγηθεί πριν από μία δεκαετία η επίσης εξαιρετική μελέτη για την εικονογραφία τεσσάρων τοπικών αγίων της Δυτικής Μακεδονίας και της Ηπείρου από τη L. Syndica-Laourda, «*Quatre saints locaux de la Macédoine d'Ouest et de l'Épire et leur iconographie*», *Actes du premier congrès international des études balkaniques et Sud-est Européennes*, II, έκδ., Académie Bulgare des Sciences, Sofia 1970, σσ. 890-897.

3. Στην περιοχή των Σερρών η τομή που αποτέλεσε για τη νοτιότερη Ελλάδα η ίδρυση του Ελληνικού Κράτους δεν υφίσταται, καθώς η οθωμανική κατάκτηση διήρκεσε μέχρι το 1913.

4. Η διατήρηση της πίστης ήταν συνυφασμένη με τη διατήρηση της ελληνικότητας, καθώς όποιος ασπαζόταν την ισλαμική θρησκεία αυτομάτως μετατρέπόταν και σε Τούρκο («*ετούρκιζεν*»), αφού δεν υπήρχαν μουσουλμάνοι Έλληνες, βλ. Ι. Αναστασίου, «Οι νεομάρτυρες της Θεσσαλονίκης», *Η Θεσσαλονίκη* 1 (1985) 500.

Ο όρος *νέος μάρτυς* που μαρτυρείται από το 14^ο ακόμη αιώνα⁵ συνεχίζει τη χρήση του και κατά το 15^ο αιώνα⁶ μέχρι και το 17^ο αιώνα, όπου αρχίζει να καθιερώνεται πια και ο σύνθετος τύπος *νεομάρτυς*⁷.

Ο ακριβής αριθμός των γενναίων αυτών ψυχών, επώνυμων και ανώνυμων, παραμένει ακόμη άγνωστος. Σύμβολα αντίστασης του λαού οι νεομάρτυρες, έγιναν οι προάγγελοι κατοπινών επαναστάσεων. Είναι αυτοί που ξαναζωντάνεψαν την αρχαία χριστιανική παράδοση του μαρτυρίου. Η ομολογία τους αποσκοπούσε στην έμπρακτη απόρριψη του κατακτητή και την άμεση επιβεβαίωση της υπεροχής της δικής τους πίστης, που περιέκλειε παράλληλα και τον πατριωτισμό τους. Σε όλη τη διάρκεια της μακράς δουλειάς, απέναντι στους εξωμότες (εξισλαμισμένους) και στους κρυπτοχριστιανούς, που αληθινά ή όχι κατέφασκαν την ιδεολογία του κατακτητή, οι νεομάρτυρες στέκονταν οι δημόσιοι καταφρονητές της, μόνιμη παρηγοριά και στήριγμα της συνείδησης των υπόδουλων αδελφών τους. Οι βίοι και τα μαρτύρια των νεομαρτύρων κυκλοφορούσαν και διαβάζονταν είτε μεμονωμένα από τους πιστούς είτε στις μνήμες τους ως συναξάρια. Και μόνο η καθιέρωση της τιμής της μνήμης των νεομαρτύρων, αμέσως μετά τη θυσία τους, βεβαιώνει τη σιωπηρή έστω (για ευνόητους λόγους), κατάφαση από μέρους του Εθναρχικού Κέντρου (του Οικουμενικού Πατριαρχείου) της θυσίας τους και την αναγνώριση της σημασίας της για τη συνέχεια του Γένους.

*Α'. Βίος και μαρτύριο του αγίου Γεωργίου του Νέου*⁸

Ανάμεσα στους γνωστούς και προσφιλείς νεομάρτυρες, που η εικονογράφησή τους καθιερώθηκε αμέσως στη λαϊκή συνείδηση και το μαρτύριό

5. Βλ. Κ. Σάθα, *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*, Βενετία 1872 & ανατ. Αθήνα 1972, σ. 122.

6. Βλ. Ν. Οικονομίδη, «Ακολουθία του αγίου Θεοδώρου του Νέου», *Νέον Αθήναιον* 1 (1955) 216.

7. Βλ. Ρ. Odorico-Σ. Ασδραχά-Τ. Καραναστάση-Κ. Κωστή-Σ. Πετμεζά, *Αναμνήσεις και συμβουλές του Συναδινού ιερέα Σεργών στη Μακεδονία (17^{ος} αιώνας)*, έκδ. Association "Pierre Belon", 1996, σ. 335.

8. Οι κύριες πηγές του βίου, του μαρτυρίου και των θαυμάτων του αγίου είναι οι εξής ασματικές ακολουθίες και Παρακλητικοί Κανόνες: «*Ακολουθία του Αγίου Μάρτυρος Γεωργίου, πονηθείσα παρὰ ἐλαχίστου Ἱερομονάχου Χρυσάνθου τοῦ ποτὲ Λαϊνᾶ*. Δημοσιεύθηκε τμηματικά από το Δ. Σαλαμάγκα στο έργο του *Ο Νεομάρτυρας Άγιος Γεώργιος Ἰωαννίνων (Συναξάρι)*, Αθήναι 1954, σσ. 130-150. Η ακολουθία αυτή, που το χειρόγραφο της συμπεριλαμβάνεται στη συλλογή της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Κοζάνης, είναι γραμμένη σε λόγια εκκλησιαστική γλώσσα, αλλά αδόκιμη. Αποτελεί πολύτιμη πηγή, επειδή γράφτηκε πριν από την αγιοποίηση του μάρτυρα και επίσης αποδεικνύει ότι ο νεομάρτυρας Γεώργιος είχε καθιερωθεί ως άγιος στη συνείδηση και την πίστη της Εκκλησίας από την πρώτη στιγμή του μαρτυρίου του. Η αντιγραφή του χειρογράφου του Λαϊνά έγινε από τον Αναστάσιο, γιο του ιερέα Κωνσταντίνου, στις 25 Φεβρουαρίου 1838, δηλαδή τριάντα εννιά μόλις ημέρες από το μαρτύριό του. «*Λόγος εγκωμιαστικός του Αγίου Νεομάρτυρος Γεωργίου του εξ Ἰωαννίνων*» του ίδιου συγγραφέα. «*Βιογραφία του Αγίου*», που συντάχτηκε από δύο επισκόπους και τριάντα Ἰωαννίτες, υπογράφηκε από αυτούς και στάλθηκε στο

τους προκάλεσε βαθιά συγκίνηση στους πιστούς, ξεπερνώντας μάλιστα τα στενά τοπικά όρια, συγκαταλέγεται και ο πολιούχος της Ηπειρωτικής πρωτεύουσας, ο γνωστός ως άγιος Γεώργιος ο «εξ Ιωαννίνων»⁹.

Οικουμενικό Πατριαρχείο τον Απρίλιο του 1838. Δημοσιεύθηκε από τον Δ. Σαλαμάγκα. «Πατριαρχικό και Συνοδικό υπόμνημα» του Κανονισμού του νεομάρτυρα που συντάχτηκε και στάλθηκε στα Ιωάννινα το 1839. «Ακολουθία του αγίου νεομάρτυρος Γεωργίου του εξ Ιωαννίνων, συντεθεισα υπό φιλοχρίστου Ιωαννίτου χάριν τής προς τὸν ἅγιον αὐτοῦ εὐλαβείας», Δαπάνη Νικολάου Παραμυθιώτου, Κέρκυρα, Τυπογρ. ο Κάδμος Νεοφύτου Καραγιάννη, 1866, Μεσολόγγιον 1879, Αθήναι 1886, 1898, Αίγιον 1899, Αθήναι 1900, 1911, 1931. «Ακολουθία του Αγίου Νεομάρτυρος Γεωργίου του εξ Ιωαννίνων, υπό ἀνωνύμου τινὸς τῶν εὐλαβεστάτων τοῦ Ὁρθοδόξου Κλήρου μελοποιηθεῖσα, ἐκδίδεται δαπάνη τῶν ἀδελφῶν Κωνσταντίνου καὶ Ἰωάννου Φλώρου ἐκ Κονίτζης», ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Π. Καραμπίνου, 1866. «Ακολουθία του Αγίου Νεομάρτυρος Γεωργίου του εξ Ιωαννίνων, ἐν ἧ καὶ βίος τοῦ αγίου καὶ τὰ σπουδαιότερα τῶν θαυμάτων αὐτοῦ κατὰ τὰς ἀυθεντικώτερας πηγὰς», ἐπιμελεία Δ.Ι.Κ., ἐν Ἀθήναις, Βιβλιοπωλεῖον Μιχαήλ Σαλίβερου, 1931. «Ακολουθία του Αγίου Νεομάρτυρος Γεωργίου του εξ Ιωαννίνων, ἐν ἧ καὶ βίος τοῦ αγίου καὶ τὰ σπουδαιότερα τῶν θαυμάτων αὐτοῦ κατὰ τὰς ἀυθεντικώτερας πηγὰς», Αθήναι, Βιβλιοπωλεῖον Γεωργ. Νασιώτη, Αθήναι χ.χ. «Ακολουθία του Αγίου Ἐνδόξου Νεομάρτυρος Γεωργίου του ἐν Ἰωαννίνοις, τοῦ θαυματουργοῦ, ἐν ἧ προσετέθη ὁ παρακλητικὸς κανὼν καὶ τὸ Μαρτύριον τοῦ Αγίου, ποιηθέντα ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ὑπὸ Γερασίμου Μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου, ὕμνογράφου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ἐκδίδονται προνοία τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ἰωαννίνων Σεραφεῖμ, ἐγκρίσει τῆς Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», ἐν Ἰωαννίνοις 1965. «Ακολουθία τῆς ἀνακομιδῆς τῶν σεπτῶν λειψάνων τοῦ Αγίου Νεομάρτυρος Γεωργίου του ἐν Ἰωαννίνοις ὑπὸ Γερασίμου Μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου. Ἐκδίδονται προνοία τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ἰωαννίνων Σεραφεῖμ, ἐν Ἰωαννίνοις 1973. «Ακολουθία του Αγίου Νεομάρτυρος Γεωργίου», ἀνώνυμη, που ἐναπόκειται στον Κώδικα 822, σσ. 1-35 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἱεράς μονῆς Βατοπεδίου του Αγίου Ὄρους καὶ δημοσιεύεται ἀπὸ τον Μιχ. Τρίτο, «Ἀνέκδοτη ἀσματικὴ ἀκολουθία του αγίου νεομάρτυρος Γεωργίου του ἐν Ἰωαννίνοις μαρτυρήσαντος», *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 17 (1995) 187-205. Κ. Τσιλιγιάννη, *Δύο ἀγνωστοὶ παρακλητικοὶ κανόνες προς τον νεομάρτυρα ἅγιον Γεώργιον τον ἐν Ἰωαννίνοις*, 1. Ἀνωνύμου, *Συνταχθεῖς κατὰ τα ἐτῆ 1848-1849 καὶ εὐρισκόμενος εἰς τον Κώδικα 822 τῆς Ι. Μονῆς Βατοπαιδίου του Αγίου Ὄρους*, 2. Σεραφεῖμ Α΄, *Μητροπολίτου Ἄρτης καὶ Πρεβέζης. Συνταχθεῖς κατὰ τα ἐτῆ 1869-1870 καὶ εὐρισκόμενος εἰς βιβλίον χειρογράφων Ἀκολουθιῶν τῆς Ι. Μονῆς Κάτω Παναγίας Ἄρτης*, Ἁγιον Ὄρος 1998. Ν. Καραβίδα, *Ακολουθία μελοποιημένη του αγίου ἐνδόξου νεομάρτυρος Γεωργίου του ἐν Ἰωαννίνοις του θαυματουργοῦ*, (χρ.γρ.), Ἰωάννινα 2006.

9. Μολονότι ἄλλος ἦταν ὁ γενέθλιος τόπος του αγίου καὶ τὸ σωστό θα ἦταν ἐκ Τσουρχλίου, παρόλα αὐτὰ εἶναι γνωστός ὡς ἐξ Ἰωαννίνων (ἀντὶ ἐν Ἰωαννίνοις), καθὼς πολιτογραφήθηκε Ἰωαννίτης με τὸ γάμο καὶ τὸ μαρτύριό του καὶ ἀποτελοῦσε τὸ καύχημα («Ἰωαννίνων κλέος») τῶν κατοίκων τῆς Ἡπειρωτικῆς πρωτεύουσας, «τὸ κλέος καὶ πολιούχος στερός τῶν Ἰωαννίνων». Σύμφωνα με τὴν ἀκολουθία του ἄθλητᾶ Γεώργιε, ἧ (εἶ) καὶ ἐκ τῆς πόλεως Γρεβενῶν ἐβλαστήσας, ἀλλὰ τῶν Ἰωαννίνων πλέον γίνεται, ἐν αὐτῇ γὰρ ἀθλήσας, ταύτην ἐπορφύρωσας, διδὸ καὶ καυχωμένη βοᾷ.

Ο Γεώργιος¹⁰ γεννήθηκε το 1808¹¹ σε ένα χωριό των Γρεβενών, το παλιό Τσουόρχλι (ή Τζούρχλι, Τσουόρχλη, Τσουόχλη, Τζούόρφλι, Τζούόρφλη, Τζούόρα-

10. Βλ. *Βίος και θαύματα Γεωργίου νεομάρτυρος του εξ Ιωαννίνων*, χ.τ., χ.χ. Π. Αραβαντινού, *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυτοίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854*, τόμ. Β', Αθήναι 1856, σσ. 229-230. *Βίος του νεομάρτυρος αγίου Γεωργίου του εξ Ιωαννίνων. Μαρτυρήσαντος υπέρ πίστεως κατά την 17^{ην} Ιανουαρίου του 1838. Συλλεγείς εκ του νέου Μαρτυρολογίου, προς κοινήν ωφέλειαν των απανταχού ορθοδόξων χριστιανών*, εν Πάτραις, Βιβλ. «Ο Κάδμος» Β. Π. Σεκοπούλου, 1874. Ν. Τσιγαρά, *Λόγος πανηγυρικός εις τον νεομάρτυρα Γεώργιον, εκφωνηθείς εν τω ιερώ ναώ της Χρυσοσπηλαιωτίσσης κατά την 17 Ιανουαρίου 1885, επέτειον της μνήμης αυτού*, εν Αθήναις, Τυπ. και Βιβλ. Σπ. Κουσουλίνου, 1885. Χρ. Παπαδόπουλου, αρχ., «Οι νεομάρτυρες», *Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος 1821-1921. Η χρυσή βίβλος του Ελληνισμού*, τόμ. ΣΤ', Αθήναι 1922, σσ. 199-200. Δ. Σαλαμάγκα, «Ο νεομάρτυρας Γεώργιος ο εξ Ιωαννίνων», *Κιβωτός* 1/3 (Αθήναι, Μάρτιος 1952) 108, 109-111' του ίδιου, «Ο νεομάρτυρας Γεώργιος Ιωαννίνων», *Ηπειρωτική Εστία* 2/ο (Ιανουάριος 1953) 13-17' του ίδιου, *Ο νεομάρτυρας άγιος Γεώργιος Ιωαννίνων (Συναξάρι)*, έκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 1954. Γ. Οικονόμου, *40 άγιοι της Ηπείρου*, Ιωάννινα 1955, σσ. 89-98. Ευ. Μπόγκα, «Γύρω από το μαρτύριο και την ταφή του νεομάρτυρος Γεωργίου», *Ηπειρωτική Εστία* 7 (1958) 665. Στεφ. Παπαδόπουλου, «Γεώργιος ο εν Ιωαννίνους νεομάρτυς», *Θ.Η.Ε.* 4 (1964) 453-454. Ι. Περαντώνη, *Λεξικόν των νεομαρτύρων (Οι νεομάρτυρες από της αλώσεως της Κων/πόλεως μέχρι της απελευθερώσεως του δούλου Έθνους)*, έκδ. Αποστολικής Διακονίας, τόμ. Α', Εν Αθήναις 1972, σσ. 127-130. Α. Κουλούρη, *Νεομάρτυρες και άγιος Γεώργιος ο εν Ιωαννίνους*, Αθήναι 1972. Κ. Βελιαρούτη, «Ο άγιος Γεώργιος και το Γραμμένο», *Ηπειρωτική Εστία* 26 (1977) 213-216. Χ. Σκανδάλη, *Ο αϊ-Γιώργης, ο νεομάρτυρας Ιωαννίνων: Μυθιστορηματική βιογραφία για παιδιά και μεγάλους*, έκδ. Βιβλιοπωλείου Ιεράς Μητροπόλεως Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1982. Κ. Δεσπότη, *Οι άγιοι της Ηπείρου*, Ιωάννινα 1986, σσ. 52-58. *Ο άγιος Γεώργιος ο νεομάρτυρας. Βίος, μαρτύριο, θαύματα, αγιοποίηση, ανακομιδή*, Ιωάννινα, Μητροπολιτικός ναός "Ο Άγιος Αθανάσιος", 1988. Χρ. Μουστάκα, *Τιμή και μνήμη νεομαρτύρων (Ιωάννου και Γεωργίου των εξ Ιωαννίνων)*, Τρίκαλα, Μέλισσα, 1988. Σ. Κατσίμπρα, *Ο άγιος των Ιωαννίνων. Ο πολιούχος νεομάρτυς Γεώργιος: Αφηγηματική βιογραφία*, έκδ. Πνευματικού Φάρου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 31989. Κ. Βλάχου, «Περί το νεομάρτυρα Γεώργιο τον εν Ιωαννίνους (†1838)», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 15-16 (1993-94) 480-500. Χρ. Δρόσου, «Νεομάρτυς Γεώργιος ο εκ Τσουόρχλιου Γρεβενών καταγόμενος και εν Ιωαννίνους μαρτυρήσας», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου των απανταχού Γρεβενιωτών (Γρεβενά, 7-8 Αυγούστου 1993)*, έκδ. Δήμου Γρεβενών, Γρεβενά 1994, σσ. 335-370. Ευ. Μουτσίκα, *Ο άγιος νεομάρτυς Γεώργιος ο εξ Ιωαννίνων*, Αθήναι 21995. Π. Χαλκιά-Στεφάνου, *Οι άγιοι Γεώργιοι: Βιογραφίες-Ιστορία-Λαογραφία*, έκδ. Επτάλοφος ΑΒΕΕ, Αθήνα 1996, σσ. 130-143. Μ. Τρίτου, «Ο νεομάρτυς Γεώργιος ο εκ Τσουόρχλιου Γρεβενών και εν Ιωαννίνους μαρτυρήσας», *Ο Άγιος Νικήτας*, τεύχ. 10/100 (Σέρρες, Ιανουάριος 1999) 18-21' του ίδιου, «Προσκυνήματα του νεομάρτυρος Γεωργίου του εκ Τσουόρχλιου Γρεβενών και εν Ιωαννίνους αθλήσαντος», *Ο όσιος Νικάνωρ* τεύχ. 169 (Ιανουάριος 2000) 6. Κ. Βλάχου, *Βίος του αγίου ενδόξου νεομάρτυρος Γεωργίου του εν Ιωαννίνους*, Ιωάννινα 2000.

11. Σύμφωνα με άλλες εσφαλμένες εκδοχές κατά τα έτη 1810 και 1815. Ο βιογράφος του όμως αναφέρει ρητά ότι ο Γεώργιος μαρτύρησε τριακονταετής, στις 17 Ιανουαρίου 1838.

λη), που σήμερα φέρει την ονομασία Άγιος Γεώργιος¹² (έδρα του Δήμου Ηρακλεωτών). Οι ευσεβείς γονείς¹³ του, Κωνσταντίνος και Βασίλω, ήταν πάμπτωχοι γεωργοί. Σε πολύ μικρή ηλικία, οκτώ περίπου ετών, ορφάνεψε και την επιμέλειά του ανέλαβαν ο μεγαλύτερος αδελφός και η μεσαία αδελφή του, οι οποίοι και αυτοί απεβίωσαν στη συνέχεια από θανατηφόρα επιδημία. Η ένδειξη των γονιών και η ορφάνια ήταν οι λόγοι που στέρηθηκε την εγκύκλιο παιδεία. Αναγκάστηκε δεκαπενταετής¹⁴ να οδηγηθεί σε αναζήτηση εργασίας. Αρχικά παρέμεινε για λίγο στην περιοχή του. Λόγω των αναταραχών και των αναστατώσεων που σημειώθηκαν τότε στην Ήπειρο εξαιτίας της ανταρσίας του Αλή πασά¹⁵, απασχολείτο κατά διαστήματα σε κάποιον αγά¹⁶ ως «υπομίσθιος». Στη συνέχεια αναγκάστηκε να περιπλανηθεί σε διάφορους γειτονικούς τόπους. Σε ηλικία είκοσι δύο ετών περίπου ανέλαβε υπηρεσία στον Αλβανό Χατζή Αβδουλλάχ¹⁷ εφέντη, αξιωματικό του νεαρού τότε Ιμίν πασά, γιου του Μεχμέτ Ρεσίτ πασά (Κιουταχή), όπου εργάστηκε για οκτώ χρόνια ως ιπποκόμος (σειτζής) του. Θεωρούνταν από όλους μουσουλμάνος και τον αποκαλούσαν μάλιστα Χασάν¹⁸. Το έτος 1836, όταν ο Ιμίν πασάς¹⁹ διατέλεσε για δεύτερη φορά διοικητής στα Ιωάννινα, ο έμπιστός του Χατζή Αβδουλλάχ τον ακολούθησε, έχοντας μαζί του και

12. Η μετονομασία του δόθηκε το 1927 προς τιμή του αγίου. Απέχει 25 χλμ. από τα Γρεβενά στο δρόμο προς την Κοζάνη. Στη γενέτειρά του ίδρυσαν οι συγχωριανοί του το 1970 φερώνυμο μεγαλοπρεπή ναό του.

13. Έρευνα για την ανίχνευση του άγνωστου μέχρι προσφάτως οικογενειακού επωνύμου του νεομάρτυρα έφερε καρπό, καθώς έγινε γνωστό ότι ο νεομάρτυρας Γεώργιος ήταν γιος του Κωνσταντίνου Μπουκουβάλα, βλ. Χρ. Δρόσος, «Το επώνυμο της οικογένειας του νεομάρτυρος αγίου Γεωργίου και η σφραγίδα της ιστορικής ομωνύμου Αδελφότητος», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα* 10 (Κοζάνη, 1999) 136.

14. Σύμφωνα με άλλους δεκατετραετής.

15. Αλλά και από τις αυθαιρέσιες, τις λεηλασίες και αρπαγές των τακτικών οθωμανικών στρατευμάτων και των ασύντακτων Τουρκαλβανών συμμοριτών.

16. Πιθανώς της πόλης των Γρεβενών. Ο Χρ. Δρόσος, ό.π., σσ. 340, 363, στηριζόμενος στην επιχωριάζουσα παράδοση της γενέτειρας του αγίου, υποστηρίζει ότι ο Γεώργιος υπήρξε ένα από τα τελευταία θύματα του παιδομαζώματος. Σύμφωνα με τον ίδιο οδηγήθηκε και έζησε στα Τρίκαλα πριν από την εγκατάστασή του στα Ιωάννινα.

17. Πρόκειται πιθανώς για θύμα εξισλαμισμού, καθώς το όνομα Abdullah, δηλαδή «δούλος του θεού» (x bin ή ibn-i ή veled-i Abdullah= γιος του δούλου του θεού), αποτελεί εικονικό πατρώνυμο εξισλαμισμένων προσώπων, βλ. Τ. Καραναστάση, «Ένας νεομάρτυρας στις Σέρρες του β' μισού του 15. αιώνα. Ο άγιος Ιωάννης ο Σερραϊός και η ακολουθία του, έργο του μεγάλου ρήτορος Μανουήλ Κορίνθιου», *Βυζαντινά* 16 (1991) 232, 236.

18. Ακριβέστερα «Γκιαούρ Χασάν». Οι Αγαρηνοί, σύμφωνα με το διάταγμα του 1830, συνήθιζαν να εκτουρκίζουν τους χριστιανούς που είχαν στην υπηρεσία τους, και κυρίως στις παραμεθόριες περιοχές, για να μην εγείρουν απαιτήσεις οι Έλληνες, βλ. Π. Χαλκιά-Στεφάνου, ό.π., σ. 130.

19. Ο Ιμίν πασάς διατέλεσε βαλής στα Ιωάννινα δύο φορές. Την πρώτη φορά αντικατέστησε τον πατέρα του το 1830, όταν εκείνος έγινε Μέγας Βεζίρης στην Κωνσταντινούπολη. Μετατέθηκε το 1833 και επέστρεψε το 1836.

τον Γεώργιο. Εκεί ο τελευταίος γνώρισε και αρραβωνιάστηκε την Ελένη²⁰. Κατηγορήθηκε όμως από τον Τουρκογιαννιώτη χότζα του Τεκέ του Μουχτάρ ότι, ενώ ήταν μουσουλμάνος, επιδίωκε να παντρευτεί χριστιανή. Με την κατηγορία αυτή οδηγήθηκε στον Τούρκο ιεροδικαστή ή κριτή (καδή), όπου με θάρρος υπερασπίστηκε τη χριστιανική του πίστη. Με τη μαρτυρία ενός φίλου του και τη διαβεβαίωση του εργοδότη του ότι από την αρχή υπήρξε χριστιανός, καθώς και από το γεγονός ότι βρέθηκε απερίτμητος, απαλλάχτηκε από την κατηγορία και αφέθηκε ελεύθερος. Καταχωρίστηκε μάλιστα ως χριστιανός στον κατάλογο του τουρκικού ιεροδικαστηρίου (Μεχκεμέ), το λεγόμενο «Καϊδί»²¹. Την Κυριακή της ίδιας εβδομάδας, ανήμερα της γιορτής του αγίου Δημητρίου²², ο Γεώργιος νυμφεύθηκε²³ την Ελένη. Τριάντα ημέρες μετά το γάμο του ο Ιμίν πασάς κατευθύνθηκε προς τα Βελέγραδα (Μπεράτι) της Βορείου Ηπείρου²⁴ και τον ακολούθησε ο Χατζή Αβδουλλάχ και κατά συνέπεια και ο Γεώργιος μέχρι τον Ιούνιο του 1837. Το Σεπτέμβριο του 1837 απομακρύνθηκε από διοικητής της Ηπείρου ο Ιμίν πασάς και αναγκάστηκε να αποχωρήσει από την πόλη²⁵, συνοδευόμενος από τον Αβδουλλάχ. Άνεργος πάλι ο Γεώργιος, με σύσταση του πρώην εργοδότη του, άσκησε το επάγγελμα του ιπποκόμου στο διοικητή (μουτεσελίμη) των Φιλιατών, ο οποίος είχε αποσταλεί από το νέο ηγεμόνα Μουσταφά πασά. Εκεί παρέμεινε τρεις μήνες. Στη συνέχεια, κατά τα τέλη Δεκεμβρίου 1837, επέστρεψε και πάλι στα Ιωάννινα. Τις ημέρες αυτές η γυναίκα του Ελένη έφερε στον κόσμο αγόρι, το οποίο βαπτίστηκε στις 7 Ιανουαρίου 1838²⁶, ανήμερα της γιορτής του Ιωάννη Προδρόμου, δίνοντας το όνομα του Βαπτιστή. Το γεγονός αυτό ερέθισε τους μουσουλμάνους. Την Τρίτη 11 Ιανουαρίου ο Γεώργιος παραδόθηκε σε ένα ισοθάνατο ολόήμερο ύπνο, καθώς παρόλες τις προσπάθειες να ξυπνήσει δεν αντέδρασε. Στις 12 του ίδιου μήνα καταγγέλθηκε και πάλι για την πίστη του, ενώ κατευθυνόταν με την

20. Ανεψιά του δασκάλου Ζαφειρίου, ορφανή από γονείς, το Βασίλειο και την Περίστερα. Βρισκόταν κάτω από την προστασία του θείου της μητέρας της και της αδελφής του Θεοφανώ, καθώς και των δύο αδελφών της, Αλέξιο και Κωνσταντίνο.

21. Γράφτηκε ως Γεώργη, βελέντη Κώστα, δηλαδή Γεώργιος, γιος του Κωνσταντίνου.

22. Σύμφωνα με άλλες μαρτυρίες, που δε συγκλίνουν, ο γάμος του τελέστηκε τον Αύγουστο του 1836 ή τον Ιανουάριο του 1837.

23. Μωυσέως, μοναχού Αγιορείτου, *Οι έγγαμοι άγιοι της Εκκλησίας κατά το μηνολόγιο*, έκδ. Ακρίτας, Αθήνα ³1995, σσ. 28-30.

24. Σύμφωνα με το βιογράφο του Χρυσάνθο Λαενά ή Λαϊνά, έφυγε μαζί με τον Βεζύρ Εμίν πασά και τον Χατζή Αβδουλλάχ για την Προύσα της Μ. Ασίας και το φθινόπωρο του ίδιου έτους ο εργοδότης του έδωσε την άδεια στον Γεώργιο να επιστρέψει στα Ιωάννινα.

25. Με την αιτιολογία ότι επιτέθηκε εναντίον των άτακτων Αλβανών, χωρίς όμως να ενημερώσει το Διβάνιο. Νέος διοικητής τοποθετήθηκε ο Μουσταφά Νουρή πασάς (1837-1840).

26. Ακολουθώντας την παλιά συνήθεια να βαπτίζεται το νεογέννητο σε χρονικό διάστημα οκτώ ημερών.

επίσημη ενδυμασία του («τα καλά φορέματα»)²⁷ προς την αγορά, στην περιοχή Πλατάνου (σημερ. πλατεία Γεωργίου Σταύρου στο Γιαλί-καφενέ) για αναζήτηση εργασίας. Οδηγήθηκε αρχικά στο Μεχκεμέ και στη συνέχεια στο διοικητή της πόλης Καβάζ μπασή, όπου ανακρίθηκε από τον υποδιοικητή Κεχαγιάμπεη. Ο τελευταίος τον παρέπεμψε στον καδή (τουρκ. kadı). Επειδή δεν δέχτηκε να γίνει εξωμότης, οδηγήθηκε στη φυλακή. Εκεί, διάφοροι αξιωματούχοι μουσουλμάνοι και ο δεσμοφύλακας προσπάθησαν να τον δελεάσουν με δώρα, χρήματα και αξιώματα, με σκοπό να αλλαξοπιστήσει²⁸. Μετά την επίμονη άρνησή του, υπέμεινε σκληρά βασανιστήρια²⁹. Οι συνεχόμενες όμως δοκιμασίες δεν κλόνησαν την πίστη του. Παρέμεινε ακλόνητος στην αρχική χριστιανική ομολογία του. Οι προτάσεις μάλιστα του λαού και του κλήρου της πόλης να τον πείσουν να δραπετεύσει από τη φυλακή και να τον φυγαδεύσουν σε ασφαλές μέρος, δωροδοκώντας τις τουρκικές αρχές, έπεσαν στο κενό. Ύστερα από παραμονή πέντε ημερών στο κολαστήριο και τρεις προσαγωγές στην αίθουσα του ιεροδικαστή, πάρθηκε η οριστική απόφαση («ιλάμι») της καταδίκης του³⁰. Τη Δευτέρα 17 Ιανουαρίου 1838 «περι ώραν έκτην»³¹ οδηγήθηκε με προθυμία και αγαλλίαση στην κύρια πύλη του κάστρου, που έφερε την ονομασία Κουρμανιό (ή Κουραμανιό, Κουρουμανιόν)³² (εικ. 1), όπου δημοσίως απαγχονίστηκε από τους δήμιους, σε ηλικία τριάντα ετών. Το λείψανό του παρέμεινε κρεμασμένο στην αγχό-

27. Οι μουσουλμάνοι είχαν την αντίληψη ότι οι χριστιανοί ήταν υποχρεωμένοι να φορούν ευτελή ρούχα, κατώτερα από τα δικά τους, βλ. Κ. Αμάντου, «Νεομάρτυρες», *Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Α.*, περ. Β', 4 (1953-54) 166.

28. Να κάνει δηλαδή «σαλαβάτι», ομολογία της μουσουλμανικής πίστης. Για το σκοπό μάλιστα αυτόν χρησιμοποίησαν έναν εβδομηντάχρονο αρνησίθρησκο καλόγερο (έτσι τον ονομάζει ο βιογράφος του), τον οποίο ο Γεώργιος αντιμετώπισε με βδελυγμία.

29. Τοποθέτησαν ακίδες σε όλα τα νύχια του και τον έβαλαν να περάσει όλο το βράδυ με τα πόδια του στην «ποδοκάκη» (φάλαγγα), ενώ πάνω στο στέρνο του τοποθετήθηκε πλάκα βάρους «πενήντα οκάδων» που με δυσκολία μπορούσαν να ανυψώσουν είκοσι άντρες. Για την εφευρετικότητα των βασανιστηρίων γενικότερα απέναντι στους νεομάρτυρες, στην προσπάθειά τους να αυξήσουν τον πόνο και τη σωματική τους ταλαιπωρία, βλ. Μ. Βαρβούνη, *Λαογραφικά των νεομαρτύρων*, έκδ. Δ.Π.Θ., Κομοτηνή 1998, σσ. 62-66.

30. Στην απόφαση αυτή είχε συντελέσει ο Σιέχ Αλής (εβληά). Λέγεται ότι την ώρα που δινόταν η απόφαση σημειώθηκε έντονη αστραπή και ταυτόχρονα τρομερός κρότος και αναβρασμός στη λίμνη.

31. Σύμφωνα με άλλους «πρό τας τρεις ώρας της ημέρας», δηλαδή κατά τις 10 π.μ.

32. Δίπλα στη βαθιά τάφρο (το γνωστό Χαντάκι) που περιέβαλλε τότε το κάστρο, στη σημερινή πλατεία Νεομάρτυρος, Κομπό προσκυνητάρι και σχετική εντοιχισμένη μαρμάρινη επιγραφή, παραπλεύρως της κεντρικής πύλης του κάστρου, θυμίζει σήμερα το μαρτύριο του αγίου. Η ακριβής όμως θέση του μαρτυρίου του προσδιορίζεται από τους επιχωρίους λογίους στην ίδια πλατεία, αλλά απέναντι από τον προμαχώνα, μπροστά από το σημερινό εστιατόριο «Ηβη» (Δ. Σαλαμάγκας) ή ορθότερα στο παρακείμενο γωνιακό κατάστημα, όπου λειτουργούσε μέχρι πριν από λίγα χρόνια αρτοποιείο ιδιοκτησίας Τσαμπαλίκα (Κ. Βλάχος).

νη τρεις ημέρες³³ προς παραδειγματισμό των χριστιανών (εικ. 2). Ουράνιο θεόσταλτο φως σαν φωτοστέφανο κάλυψε το κεφάλι του μάρτυρα, που οι μουσουλμάνοι το ερμήνευσαν ως σατανική ενέργεια³⁴. Αργά το απόγευμα της Τετάρτης 19 Ιανουαρίου το χαριτόβρυτο λείψανό του αποκρεμάστηκε³⁵ και μεταφέρθηκε με πλωτό μέσο στην παραλίμνια συνοικία της Σιαράβας³⁶, όπου ενταφιάστηκε με κατάνυξη (χωρίς νεκρική πομπή) στην αριστερή πλευρά του εξωτερικού τμήματος του ιερού βήματος³⁷ του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Αθανασίου³⁸. Ο τάφος του αποτέλεσε χώρο προσκυνήματος, προσελκύνοντας πολλούς πιστούς³⁹, από τους οποίους αρκετοί ανακουφίστηκαν από τα θαύματά του (εικ. 3).

Από την πρώτη στιγμή του μαρτυρίου του, ο λαός αποδέχτηκε την αγιότητά του και τον τιμούσε ως άγιο, ενώ παράλληλα επιδίωκε την επίσημη ανακήρυξή του από το Πατριαρχείο. Υμνογράφοι και βιογράφοι συνέθεσαν

33. Σύμφωνα με άλλους τέσσερα ημερώννικτα.

34. Οι Τούρκοι φύλακες, από φόβο ή αμηχανία, πυροβόλησαν το σώμα για να απομακρύνουν το φως. Για το λόγο αυτό στις εικόνες απεικονίζεται με μια πληγή στο στήθος. Κατά την ανακομιδή μάλιστα αποδείχτηκε ότι μια σφαίρα είχε διαπεράσει το κεφάλι του.

35. Σύμφωνα με μία μαρτυρία ο βεζίρης Μουσταφά πασάς παραχώρησε το σκήνωμα του μάρτυρα στο μητροπολίτη Ιωαννίνων. Σε παλιό όμως κατάστιχο (1829-1839) της Μητροπόλης Ιωαννίνων υπάρχει μνεία για εξαγορά του σκηνώματος από τις τουρκικές αρχές έναντι του ποσού των 300 γρ. «*Ἀπὸ ἐλεημοσύνας πτωχῶν ὅσα διὰ τὸ πτώμα τοῦ Μακαρίτου*», βλ. Κ. Βλάχου, «Περὶ το νεομάρτυρα Γεώργιο ...», *ό.π.*, σσ. 488-489.

36. Μεταφέρθηκε κρυφά με καΐκι μέσα από την τάφο του κάστρου στη σκάλα της Σιαράβας και από εκεί από τα στενοσόκακά της στο μητροπολιτικό ναό, ώστε να μην προκαλέσουν τους συνοικιακούς φανατικούς μουσουλμάνους.

37. Από το Συναξάριο είναι γνωστό ότι ο τάφος του κείτονταν στη δυτική πύλη «*πλησίον της αριστερῆς πύλης του Αγίου Βήματος*». Όταν έγινε ο ενταφιασμός, ο χώρος ήταν υπαίθριος και το πρόχειρο απέριττο υπέργειο μνημείο του ξύλινο. Ύστερα από μία εικοσαετία το μνημείο του αντικαταστάθηκε με μάρμαρο (15 Οκτωβρίου 1858) και στο χώρο πάνω από τον τάφο του ανεγέρθηκε (μέχρι το 1863) ισόγειο πλινθόκτιστο ναύδριο το οποίο προσαρτήθηκε στη βόρεια πλευρά του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Αθανασίου και διακοσμήθηκε με τοιχογραφίες από σκηνές του μαρτυρίου του. Γι' αυτό, βλ. Ελ. Βλαχοπούλου, «*Το παρεκκλήσιο του τάφου του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου στα Ιωάννινα*», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 29 (1988-89) 187-215. Στις 26 Οκτωβρίου 1971 πραγματοποιήθηκε ανακομιδή των ιερών λειψάνων του αγίου και μεταφέρθηκαν, μέσα σε καλλιτεχνική ξύλινη λάρνακα, στο νεόδμητο φερώνυμο μεγαλοπρεπή ναό του μάρτυρα που υψώθηκε στην πόλη του μαρτυρίου του. Θεμελιώθηκε το 1960, στη σημερινή πλατεία Πάργης, και εγκαινιάστηκε το 1968.

38. Ο ναός, που βρισκόταν δίπλα στην αγορά, είχε ανακαινισθεί ολοκληρωτικά στις αρχές της δεκαετίας του 1830 με δαπάνη των Ζωσιμάδων. Το προστώο (κουμπές) προστέθηκε αργότερα (1846) από το μητροπολίτη Ιωαννίνιο.

39. Πολλά είναι τα θαύματά του που μαρτυρούνται, όχι μόνο από τους χριστιανούς, αλλά και από αυτούς ακόμη τους Οθωμανούς.

την Ακολουθία της γιορτής του και συνέταξαν το Συναξάρι του⁴⁰. Την 19η Σεπτεμβρίου του 1839⁴¹ συνεκλήθη Σύνοδος από τον τότε πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ΄, η οποία ανέδειξε τον Γεώργιο ως νεομάρτυρα⁴² *ὁ ὑπὲρ Χριστοῦ πανδήμως τὸ μαρτύριον ἀναδεξάμενος Γεώργιος Νεομάρτυς, γνωρίζεται τὸν τεῦθεν παρὰ πάσης τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀληθῆς μάρτυς τοῦ Χριστοῦ, συναριθμούμενος τῇ χορείᾳ τῶν πιστῶν, τελουμένης κανονικῶς τῆς μνήμης αὐτοῦ κατὰ τὴν 17ην Ἰανουαρίου*. Με εισήγηση του μητροπολίτη Ιωαννίνων στο Πατριαρχείο προτάθηκε, λόγω του ότι εκείνη την εποχή επικρατούσαν δυσμενείς συνθήκες για τους χριστιανούς⁴³, να μη δημοσιευτεί η Συνοδική Πράξη. Να καθιερωθεί όμως σιωπηρῶς ο εορτασμός⁴⁴ του αγίου την 17η Ιανουαρίου, ημέρα τιμῆς του αγίου Αντωνίου, έτσι ώστε να μη σχηματιστεί η εντύπωση στους Οθωμανούς ότι για το νεομάρτυρα καθιερώθηκε νέα αυτόνομη γιορτή και τους εξερεθίσει «χωρὶς νὰ δίδεται τοῖς ἄλλοεθνεσιν ἐνδόσιμον ὑπονοίας, ὅτι περὶ αὐτοῦ γίνεται ἡ ἐορτή, καὶ πανήγυρις». Η μνήμη του καθιερώθηκε τελικῶς να εορτάζεται στις 17 Ιανουαρίου με ιδιαίτερες τιμές, παρακλήσεις και λιτανείες. Σήμερα θεωρεῖται ο πολιοῦχος των Ιωαννίνων (εικ. 4).

Β. Η εικονογραφία του αγίου Γεωργίου στην περιοχή των Σερρών σε τοιχογραφικό διάκοσμο

1. Το καθολικό της μονῆς Αγίου Γεωργίου στο Μοναστηράκι

Η μονή του μεγαλομάρτυρα Αγίου Γεωργίου⁴⁵ (παλιά ονομασία Μπουτ-

40. Ακόμη και μέχρι τις μέρες μας ευσεβείς λαϊκοί και μοναχοί ανανεώνουν και συμπληρώνουν στοιχεία του αγιολογίου του και εμπλουτίζουν τις ακολουθίες της γιορτής του.

41. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή το 1869. Την εισήγηση συνυπογράφουν ως μάρτυρες, εκτός από το μητροπολίτη Ιωαννίνων Ιωαννίκιο του από Ρεθύμνης, ο πρώην Βελλάς Λεόντιος, ο Περιστεράς Σεραφεμί και πολλοί άλλοι κληρικοί και λαϊκοί, βλ. Ν. Τομαδάκη, «Ο Κρησ μητροπολίτης Ιωαννίνων Ιωαννίκιος ο από Ρεθύμνης (1838-1840) και η καθιέρωση του Νεομάρτυρος Γεωργίου των Ιωαννίνων (1839)», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 8 (1986) 7-16.

42. Επίσημες πράξεις αγιοποίησης συνήθως δεν υφίστανται, με εξαίρεση ίσως αυτή του αγίου Γεωργίου, βλ. Μ. Βαρβούνη, *ό.π.*, σ. 17.

43. Το Πατριαρχείο εξάλλου απέφυγε κάτω από την πίεση της οθωμανικής εξουσίας την ανακήρυξη των νεομαρτύρων, καθώς γι' αυτούς αποτελούσαν κατάδικοι των μουσουλμανικών δικαστηρίων.

44. Για την επιφυλακτική και προσεκτική αναγνώριση του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου, ώστε να μη φανεί «τοῖς ἐξωτερικοῖς» ότι η Εκκλησία πανηγυρίζει τη μνήμη νεομάρτυρα, βλ. επίσης Γ. Τσέτσι, *Η ἐνταξίς των αγίων στο Εορτολόγιο*, έκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1991, σσ. 69-70.

45. Η μονή παρέμεινε για πολλά χρόνια εγκαταλεειμένη. Σήμερα, μετά την πρόσφατη εγκαταβίωση γυναικείας μοναστικής κοινότητας, αποτελεί μετόχι του ιερού κοινοβίου Οσίου Νικόδημου Πενταλόφου Γουμενίσσης, καθώς παραχωρήθηκε από το μητροπολίτη Σιδηροκάστρου. Με την Υ.Α. ΥΠ.ΠΟ. /ΑΡΧ/Β1/293431/519/2-7-1992 (Φ.Ε.Κ. 471/Β/22-7-

κόβου και Καραδάχης ή Καραντάχης, Καραδάχιον, Καραδάγ) κείται στην κορυφή περιόπτου λόφου, όπου βρίσκεται το παλιό και σύγχρονο μαζί κοιμητήριο του μικρού οικισμού. Στις ανατολικές υπώρειές του απλώνεται το Μοναστηράκι (παλιά ονομασία Δελή Χασάν)⁴⁶, που ανήκει στο δημοτικό διαμέρισμα της Κερκίνης, της επαρχίας Σιντικής. Το μοναστικό αυτό καθίδρυμα παλιότερα ήταν αφιερωμένο στην Παναγία και τους στρατιωτικούς αγίους Γεώργιο και Δημήτριο.

Από τα κτίσματα του μοναστηριακού συγκροτήματος διασώζεται σήμερα μόνο το καθολικό του (εικ. 5). Πρόκειται για μία τρίκλιτη⁴⁷ τρουλαία βασιλική (εσωτ. διαστ. 9,40X16,85 μ.), χωρίς νάρθηκα και με ημικυκλική αψίδα στην ανατολική πλευρά⁴⁸. Νότια και δυτικά περικλείεται από μεταγενέστερη γωνιακή προσθήκη ανοικτού προστώου (κουμπές) (πλάτους 3,40 μ.) με κτιστό χαμηλό πεζούλι στο εξωτερικό άκρο του. Η οροφή του κεντρικού κλίτους καλύπτεται με τρούλο και τέσσερις καμάρες, ενώ τα πλάγια κλίτη με σταυροθόλια. Δικλινής κεραμοσκεπή στεγάζει όλη την εξωτερική οροφή, εκτός από τον τρούλο. Γκριζοπές σχιστόπλακες καλύπτουν μόνο την προεξέχουσα εξωτερική ανατολική αψίδα. Τέσσερα παράθυρα, κατασκευασμένα από λαξευτές γρανιτόπετρες και ενδιάμεσους πλίνθους, στο βόρειο και νότιο τοίχο αντιστοιχώς, ανοίγονται σε μεγάλο ύψος. Είναι διακοσμημένα με οξυκόρυφα πλαίσια. Ο ναός εξωτερικά έχει επιχρισθεί με ασβεστοκονίαμα, εκτός από τις γωνίες του, όπου είναι εμφανής η αρχική τοιχοδομία με τους εντοιχισμένους γωνιόλιθους. Η πρόσβαση στο εσωτερικό γίνεται από δύο εισόδους (ύψους 2-2,10 μ.), που έχουν ανοιχτεί στη δυτική και νότια πλευρά και φέρουν μαρμάρινο φροντισμένο περιθύρωμα.

1992 & διόρθωση στο Φ.Ε.Κ. 606/Β/5-10-1992) ο ναός χαρακτηρίστηκε ως κτήριο που χρήζει ειδικής κρατικής προστασίας.

46. Ο οικισμός Δελή ή Ντελή Χασάν, που σύμφωνα με την προφορική παράδοση οφείλει την ονομασία του σε τοπικό Οθωμανό τιμαριούχο, μαζί με άλλους πέντε συγκρότησαν αρχικώς την Κοινότητα Μπουτκόβου. Μετονομάστηκε σε Μοναστηράκι το 1923, βλ. *Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων, αρ. 43, Νομός Σερρών*, έκδ. Κεντρικής Ενώσεως Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος, Αθήναι 1962, σ. 214. P. Bellier-R.-C. Bondoux- J.-C. Cheynet- B. Geyer- J.-P. Grémois- V. Kravari, *Paysages de Macédoine: Leurs caractères, leur évolution à travers les documents et les récits des voyageurs*, Présenté par J. Lefort, Paris 1986, σ. 141.

47. Εσωτερικά πέντε ζεύγη κίωνων οκταγωνικής διατομής, που φέρουν κιονόκρανα με γραπτά φύλλα, διαμορφώνουν τα τρία κλίτη του ναού. Ο τύπος της τρίκλιτης βασιλικής με τρούλο αποτελεί παραλλαγή του ευρύτατα διαδεδομένου τύπου της ξυλόγλυπτης βασιλικής, που ελάχιστα δείγματα έχουν απομείνει στην περιοχή των Σερρών.

48. Για σύντομη περιγραφή του μνημείου, βλ. Στ. Δαδάκη, ΑΔ 47 (1992) χρον. Β², σσ. 512-513, πίν. 144α. Σ. Πασχαλίδη – Δ. Στρατή, *Τα μοναστήρια της Μακεδονίας. Α΄ Ανατολική Μακεδονία*, έκδ. Κ.Β.Ε./Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 433-437. Π. Σαμσάρη, *Βυζαντινοί τόποι και μνημεία της κάτω κοιλάδας του Στρυμόνα. Ο σημερινός νομός Σερρών: Συμβολή στη μελέτη της ιστορικής γεωγραφίας και μνημειακής τοπογραφίας της περιοχής*, ανέκδ. διδ. διατρ., Ιωάννινα 2004, σ. 688 σημ. 128.

Το χαμηλότερο δάπεδο του ναού, στο οποίο κατέρχεται κανείς με τη βοήθεια βαθμίδων, είναι στρωμένο με τετράγωνες πωρολίθινες πλάκες (διαστ. περ. 0,51X0,53 μ.). Στο ξυλόγλυπτο τέμπλο του ενσωματώνονται εικόνες του 19^{ου} αιώνα.

Ο Π. Πέννας⁴⁹ σημειώνει ότι η μονή ιδρύθηκε το 1805 με τη συναίνεση και αρωγή του Οθωμανού τιμαριούχου της περιοχής Δελή Χασάν. Στη δυσανάγνωστη εντοιχισμένη μαρμάρινη επιγραφή, τοποθετημένη ψηλά στον εξωτερικό βόρειο τοίχο του ναού, διακρίνεται αμυδρά η αναγραφή 1837 (:), που πιθανώς αποτελεί το έτος ανέγερσής του⁵⁰. Η ίδια εξάλλου χρονολογία είναι αποτυπωμένη στον εντοιχισμένο ανάγλυφο σταυρό (διαστ. 0,40X0,60 μ.) πάνω δεξιά από τη δυτική εξωτερική θύρα του ναού⁵¹.

Η εθνική δράση της μονής κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού αγώνα, με τη λειτουργία της ελληνικής κυρίως σχολής που διέθετε πριν από το 1895, αλλά και ως κέντρο ένοπλης εξόρμησης, ανεφοδιασμού και τροφοδοσίας των οπλαρχηγών και μάχιμων ανδρών, υπήρξε σημαντική⁵².

Από τον τοιχογραφικό διάκοσμο του καθολικού, ο οποίος, με βάση γραπτή επιγραφή, φιλοτεχνήθηκε το έτος 1858⁵³, διατηρείται εξωτερικά η παράσταση του αγίου Δημητρίου στην κόγχη πάνω από τη δυτική είσοδο και του αγίου Γεωργίου στην αντίστοιχη κόγχη της νότιας εισόδου, στην κόγχη της Πρόθεσης με την παράσταση της Σταύρωσης του Χριστού, καθώς και στο βόρειο και δυτικό εσωτερικό τοίχο του ναού. Σε όλη την έκταση της επιφάνειας του δυτικού τοίχου αναπτύσσεται η λαϊκότεροπη παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας.

Στο βόρειο τοίχο, ανάμεσα στους ολόσωμους στρατιωτικούς αγίους⁵⁴ Δημήτριο και Γεώργιο το μεγαλομάρτυρα, απεικονίζεται σε σχεδόν φυσικό μέγεθος⁵⁵, μέσα σε γραπτό πλαίσιο (διαστ. 1,80X1,08 μ.) και σε ύψος 1,50

49. Βλ. Π. Πέννα, *Τα Άνω Πορόια Σερρών. Το διαμάντι του Μπέλες*, Αθήνα 1989, σ. 81.

50. Η επιχώρια προφορική παράδοση αποδίδει την ανέγερση του ναού σε Ηπειρώτες λιθοξόους τεχνίτες, με οικοδομικό υλικό που μεταφέρθηκε από το Σιδηρόκαστρο.

51. Ένσταυρος κιονίσκος (σωξ. ύψους 0,45 μ.), που καταγράψαμε το 1989 στην εσωτερική αψίδα του ιερού, έφερε αποτυπωμένη τη δυσανάγνωστη χρονολογία 1843/5.

52. Βλ. Π. Πέννα, *ό.π.*, σσ. 81-88. Χρ. Ίντου, «Ανέκδοτα έγγραφα για τη μονή Καραδάγ τέλη του 19^{ου}-αρχές του 20^{ου} αιώνα», *Πρακτικά ΚΑ΄ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (26-28 Μαΐου 2000)*, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 298-306.

53. Η ίδια ακριβώς χρονολογία αποτυπώνεται στη γραπτή πολύστιχη δυσανάγνωστη επιγραφή (διαστ. 0,32X0,68 μ.) στην πλάτη του ξύλινου επισκοπικού θρόνου, όπου στην τελευταία μόνο σειρά μπορεί να αναγνώσει κανείς με μεγάλη δυσκολία την ελληνική φράση: ΔΗΜΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΠΟ ΣΕΡΡΑΣ.

54. Απαιτούνταν πολύ θάρρος από την πλευρά του ανώνυμου αγιογράφου να αποτολμήσει την τοποθέτηση του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου ανάμεσα σε αναγνωρισμένους αγίους.

55. Εικονίζεται κοντά μας, στο φυσικό περίπου ύψος του ανθρώπινου σώματος, ως

μ. από το δάπεδο, «Ὁ ἅγιος Γεώργιος Ἰωαννίνων ὁ νεομάρτης»⁵⁶, σύμφωνα με τη λευκή γραπτή επεξηγηματική επιγραφή που καλύπτει το χώρο από τις δυο πλευρές της κεφαλής (εικ. 6). Το ύψος της μορφής φτάνει τα 1,70 μ. Το σαγόνι έχει τριγωνικό σχήμα και οι βολβοί των ματιών αποδίδονται ασύμμετρα. Ο περίγυρος από το φέσι καταλήγει σε κροσσωτό άκρο (εικ. 7). Η διάμετρος του χρυσού φωτοστέφανου δεν ξεπερνά τα 0,35 μ. Με το προτεινόμενο αριστερό χέρι κρατά κλαδί φοίνικα. Οι κακότεχνες μεταγενέστερες επιζωγραφήσεις έχουν αλλοιώσει αρκετά τα αρχικά χρώματα της τοιχογραφίας⁵⁷. Ο πράσινος ανεμίζων μανδύας του αποδόθηκε προφανώς με βάση το αρχικό του χρώμα, καθώς απαντά σπανιότερα παράλληλα με το καθιερωμένο βυσσινί του. Η τοιχογραφία περιβάλλεται από κόκκινη εξωτερική ταινία (πλάτους 0,07 μ.), με επαπτόμενη πράσινη εσωτερική γραμμή.

2. Ο ναός της Αγίας Παρασκευής στο Άγιο Πνεύμα

Ο ενοριακός ναός της οσιομάρτυρας Αγίας Παρασκευής⁵⁸ του δημοτικού διαμερίσματος του Αγίου Πνεύματος (παλιά ονομασία Βεζνίκο) εντάσσεται στον τύπο της τρίκλιτης⁵⁹ ξυλόστεγης βασιλικής, με σαμαρωτή στέγη και κλειστό νάρθηκα. Η τοιχοδομία του αποτελείται από αργολιθοδομή, εκτός από την εξωτερική εξάπλευρη ανατολική αψίδα του ιερού. Ο νάρθηκας χωρίζεται σε δύο επίπεδα. Το πρώτο οδηγεί στον κεντρικό ναό και το δεύτερο στο κωδωνοστάσιο και το γυναικωνίτη⁶⁰, που έχει σχήμα Π με αποτιμήσεις στα πλάγια κλίτη. Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή⁶¹, που είναι εντοιχισμένη στο ανατολικό τοξωτό υπέρθυρο της εισόδου από το νάρθηκα προς τον κυρίως ναό, ανεγέρθηκε το έτος 1805. Αρχιτέκτονας του ναού μνημονεύεται ο Ανδρέας, καταγόμενος από την Καστοριά. Για την

σάρκες από τις σάρκες μας, όμοιος με μας, ώστε να αποτελεί χειροπιαστό πρότυπο και παράδειγμα που θα μπορούσαν κάλλιστα και άλλοι να τον φθάσουν και να ομοιάσουν.

56. Στην ίδια πλευρά απεικονίζονται επίσης ολόσωμες οι μορφές της αγίας Άννας, του αρχάγγελου Μιχαήλ και της αγίας Κυριακής.

57. Μαρτυρείται ότι οι τοιχογραφίες του βόρειου κυρίως τοίχου δέχτηκαν επιζωγραφήσεις από Σιδηροκαστρινό αγιογράφο κατά την περίοδο της βουλγαρικής κατοχής (1941/3).

58. Για το ναό, βλ. Δ. Σαμσάρη, *Η Κοινότης του Αγίου Πνεύματος Σερρών επί τουρκοκρατίας. Ιστορία-τοπογραφία-κοινοτικός βίος-γλωσσικά και ιστορικά μνημεία-ανέκδοτα έγγραφα*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 79-86. Α. Ψαθά – Β. Μητρακλή-Ψαθά, *Άγιον Πνεύμα Σερρών*, Σέρραι 1979, σσ. 20-21. Κ. Παπακυριάκου, *Ιστορία του ιερού ναού Αγίας Παρασκευής της Κοινότητας Αγίου Πνεύματος*, Άγιο Πνεύμα Σερρών 2005.

59. Τα κλίτη διαμορφώνονται από δέκα ογκώδεις ορθογώνιους πεσσούς, ενώ το βόρειο έχει λαξευτεί σε βράχο.

60. Στο χώρο του γυναικωνίτη έχει ενταχθεί το παλιότερο μονόχωρο παρεκκλήσι της Αγίας Κυριακής.

61. Για τη σχεδιαστική αποτύπωση της επιγραφής, βλ. Ν. Μουτσόπουλου, *Συμβολή στη μορφολογία της ελληνικής γραφής. Λεύκωμα βυζαντινών και μεταβυζαντινών επιγραφών*, Θεσσαλονίκη 1977, αρ. 544.

ανέγερση του ναού πολύτιμη υπήρξε η οικονομική συνδρομή, πρωτίστως του προκρίτου της κοινότητας Χ' Αντωνίου Δημητρίου, αλλά και των Κωνσταντίνου Αθανασίου (πιθανώς εμπόρου καταγόμενου από τα Ιωάννινα) και Νικολάου Παπανίκου. Η επιχώρια προφορική παράδοση διέσωσε τη μαρτυρία ότι οι εργασίες αποπεράτωσης του ναού με κοινή εργασία (αγγαρεία) είχαν διαρκέσει 40 ημέρες, όπως όριζε το σχετικό σουλτανικό φερμάνι, που εκδόθηκε για το λόγο αυτό.

Η εντοίχια εσωτερική διακόσμηση του ναού, σύμφωνα με γραπτή επιγραφή που σώζεται στο τύμπανο της κόγχης του ιερού, πραγματοποιήθηκε το έτος 1869 «*διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἄντωνίου εἰς μνημόσυνον αἰώνιον*».

«*Ὁ ἅγιος Γεώργιος ὁ νεομάρτης*», σύμφωνα με την ανορθόγραφη προσδιοριστική μαύρη γραπτή επιγραφή πάνω από το κεφάλι του, απεικονίζεται στη νότια πλευρά του βόρειου πεσσού⁶², σε ύψος 1,35 μ. από το δάπεδο του ναού (εικ. 8). Το ύψος της μορφής φτάνει τα 1,43 μ. Η τοιχογραφία καλύπτει όλο το ωφέλιμο πλάτος του πεσσού, χωρίς να γίνεται χρήση του συνηθισμένου γραπτού πλαισίου. Με το αριστερό διπλωμένο χέρι, στο ύψος της μέσης, κρατά κλαδί (εικ. 9). Ο μανδύας έχει πράσινο χρώμα και είναι σχετικά κοντός, καθώς δεν πέφτει κάτω από το άκρο της φουστανελάς. Η φαρδιά επίσης περίτεχνη υφασμάτινη ζώνη, διπλά περιστραμμένη, σφίγγει τη μέση. Οι περικνημίδες του είναι περίτεχνα διακοσμημένες, δίνοντας την αίσθηση ανάγλυφου κοσμήματος. Τα κόκκινα σκαρπίνια στην μπροστινή επιφάνειά τους φέρουν μαύρη φούντα (εικ. 10). Στα δεξιά της κεφαλής του

62. Ο νεομάρτυρας, κατά τη συνήθεια της εποχής, ιστορείται στο χαμηλότερο διάχωρο της εσωτερικής περιοχής πλευράς του αριστερού πεσσού (ή και κίονα σε άλλες περιπτώσεις) που στηρίζει τον τρούλο. Στις μονές, εκτός από τα καθολικά το φαινόμενο αυτό παρατηρείται και στο χώρο της Λιτής, όπως στη Λιτή των μονών των Φιλανθρωπινών (1560) και της Βαρλαάμ (1566), όπου αποτυπώνεται ο Ιωαννίτης νεομάρτυρας Ιωάννης, που μαρτύρησε στην Κωνσταντινούπολη το 1526, βλ. Α. Παλιούρα, «Από την Ήπειρο στη Θεσσαλία. Ένας καλλιτεχνικός δρόμος», *Πρακτικά Γ' Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών*, τόμ. Β', Τρίκαλα 1993, σ. 48 σημ. 18. Στο καθολικό μάλιστα της αθωνικής μονής Ξηροποτάμου οι τριάντα δύο προσωπογραφίες νεομαρτύρων, που συγκροτούν έναν ενδιαφέροντα και μοναδικό πιθανώς εικονογραφικό κύκλο, είναι τοποθετημένες ανά οκτώ στους τέσσερις πεσσούς της Λιτής, καλύπτοντας τα δύο χαμηλότερα από τα τρία πλαίσια της κάθε πλευράς τους, βλ. Μ. Πολύβιου, «Ο Καισάριος Δαπόντες και οι απεικονίσεις νεομαρτύρων στο καθολικό της μονής Ξηροποτάμου», *Ελληνικά* 46/1 (1996) 115-116. Το γεγονός αυτό, που έχει συμβολικό χαρακτήρα, αποδεικνύει πρώτα από όλα την ιδιαίτερη τιμή της εκκλησίας προς αυτούς που αντιστάθηκαν παθητικά και θυσίασαν τη ζωή τους στο βωμό της πίστης, αλλά παράλληλα και την προβολή τους ως πρότυπα και ινδάλματα στα ταραγμένα εκείνα χρόνια της δουλείας, καθώς αποτελούσαν τα στηρίγματα της πίστης του υπόδουλου χριστιανικού λαού. Η τοποθέτηση αυτή στο συγκεκριμένο σημείο εκφράζει τον ιδεολογικό χαρακτήρα, ο οποίος σε καλλιτεχνικό επίπεδο αντανάκλα τους αγώνες της εθνικής και θρησκευτικής αντίστασης απέναντι στον ορατό κίνδυνο του εξισλαμισμού και της πολιτικής ταυτότητας, βλ. Α. Παλιούρα, ό.π., σσ. 48, 65.

άγγελος, μέσα σε λευκό σύννεφο, στεφανώνει τον άγιο, ενώ ακριβώς από πίσω σε ένα δεύτερο ψηλότερο επίπεδο εμφανίζεται ο Χριστός μέσα σε σύννεφο να ευλογεί με τα δύο του χέρια (εικ. 11). Η τοποθέτηση του Χριστού, πίσω ακριβώς από τον άγγελο και όχι στην αντίθετη πλευρά της κεφαλής, υπαγορεύτηκε από το διαθέσιμο χώρο για τοιχογράφηση, που δημιουργείται από το ανάπτυγμα του ημικυκλικού τόξου.

3. Ο ναός του Αγίου Νικολάου στον Ελαιώνα

Ο ενοριακός ναός του Αγίου Νικολάου κείται στον ορεινό (υψόμ. 400 μ.) συνοικισμό Ελαιώνα του Δήμου Σερρών, σε απόσταση 9 χλμ. βορειοανατολικά από την πρωτεύουσα του νομού και σε μικρή σχετικά απόσταση βορειοδυτικά από τη μονή Τιμίου Προδρόμου, σε γραφική τοποθεσία με άφθονα νερά. Γι' αυτό αποτελούσε παλιότερα αξιόλογο θέρετρο των παλιών Σερραίων, γνωστό με την τουρκική ονομασία Ντουτλή⁶³ ή Δουτλή (=Συκαμινοχώρι ή Μορεοχώρι) από το πλήθος των μουριών (τουρκ. dut=συνκάμινο, μούρο) που φύονταν σε αφθονία, μαζί με ελιές και άλλα καρποφόρα δέντρα. Κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο (14^{ος} αι.) μνημονεύεται από τις πηγές ως *Γόριανη*⁶⁴.

Στην πλατεία του οικισμού υψώνεται ο μικρός σχετικά βυζαντινός ναός του Αγίου Νικολάου⁶⁵ (εσωτ. διαστ. κυρίως ναού 5,70 X 5,80 μ., χωρίς την κόγχη). Ανήκει στον τύπο του εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλο και ειδικότερα στην κατηγορία των τετρακίονιων (εικ. 12). Χρονολογικά τοποθετείται στο 12^ο αιώνα. Οι τέσσερις κίονές του με τις καμάρες τους στηρίζουν τον κεντρικό τρούλο, που καλύπτει αρκετά μεγάλο μέρος του ναού. Η αψίδα του ιερού προστίθεται κατευθείαν στο ανατολικό σκέλος του σταυρού. Διπλό οδοντωτό κυματοειδές γείσο περιτρέχει τον οκτάπλευρο εξωτερικά τρούλο και την τρίπλευρη αψίδα. Το μνημείο ακολουθεί στην κατασκευή του το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, ενώ ο τρούλος του αποτελείται μόνο από πλίνθους. Η μεταγενέστερη ακαλαίσθητη προσθήκη του νάρθηκα στη δυτική του πλευρά, που πραγματοποιήθηκε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, αύξησε σημαντικά τη χωρητικότητά του.

Ο ναός στο μεγαλύτερο μέρος του εσωτερικού του καλύπτεται από νεό-

63. Ο οικισμός Ντουτλή αναγνωρίστηκε ως Κοινότητα το 1919. Συγκροτήθηκε αρχικά από τους συνοικισμούς Ντουτλή, Μπάνιτσα, Ραχωβίτσα, Λάκκος και Μονή Τιμίου Προδρόμου. Μετονομάστηκε σε Ελαιώνα το 1922, βλ. *Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων*, ό.π., σσ. 98-99. Ρ. Bellier, κ.ά., ό.π., σ. 221.

64. Βλ. Π. Σαμσάρη, ό.π., σ. 276.

65. Για το μνημείο, βλ. Π. Σαμσάρη, «Βυζαντινά μνημεία των περιχώρων των Σερρών», *Σέρρες: από το χτες στο σήμερα*, Σέρρες 2001, σσ. 72-75, αλλά κυρίως του ίδιου, *Βυζαντινοί τόποι και μνημεία κάτω κοιλάδας του Στρυμόνα ...*, ό.π., σσ. 276-279, όπου και η σχετική συγκεντρωτική βιβλιογραφία.

τετρα επιχρίσματα και πλούσιο μεταβυζαντινό τοιχογραφικό διάκοσμο⁶⁶. Στη δυτική πλευρά του βορειοδυτικού πεσσού, καλύπτοντας όλη την επιφάνειά της, εξεικονίζεται ο νεομάρτυρας άγιος Γεώργιος⁶⁷ (διαστ. 1,58X0,63 μ.). Το συνολικό ύψος της μορφής προσεγγίζει τα 1,35 μ. (εικ. 13). Στο αριστερό χέρι, που τείνει προς τα πάνω, κρατεί λευκό αναπτυγμένο ειλητάριο (διαστ. 0,07X0,205 μ.), διπλωμένο ελαφρώς στα άκρα, στο οποίο αναγράφεται με μαύρη κεφαλαιογράμματη γραφή η φράση: «Υπὲρ Χριστοῦ ἔπαθον»⁶⁸. Δύο ακόμη επεξηγηματικές γραπτές επιγραφές, που αναπτύσσονται η μία πάνω από το κεφάλι του (διαστ. 0,25X0,42 μ.), προσδιορίζει την ταυτότητά του: «Ὁ ἅγιος Γεώργιος ὁ νεομάρτυς» και η δεύτερη τετράστιχη ανορθόγραφη στο αριστερό πλαϊνό άκρο της φουστανελάς του μνημονεύει το όνομα του αναθέτη και το έτος ιστόρησης: «Ἡ δέησις τῶν δοῦλον Στέργιου Στογιάν, 1888» (εικ. 14). Επισημαίνονται επίσης ορισμένες μικρές λεπτομέρειες, όπως το μεγάλο μήκος της πλούσιας κόμης που χύνεται στους δύο ώμους του, καθώς και οι κοντές κίτρινες διακοσμημένες γκέτες (τελτζούκια), που καλύπτουν μόνο τις κνήμες του και αφήνουν ακάλυπτο το πάνω τμήμα των σκελών από τις λευκές κολλητές κάλτσες του, οι οποίες δένονται με μαύρη λεπτή καλτσοδέτα στο ύψος περίπου των γονάτων (εικ. 15). Το χρυσοποίκιλο πουκάμισο είναι γαλάζιο και το γκριζωπό πολυποίκιλο και λεπτοδουλεμένο γιλέκο του φέρει στις κάθετες άκρες του χρυσά τελειώματα. Στο ίδιο χρώμα είναι το περιλαίμιο και τα στενά επιμανίκια (εικ. 16). Ο μαύρος σταυρός (διαστ. 0,35X0,41 μ.) στην ένωση των κεραιών σχηματίζει Χ. Ο κορμός του αποδίδεται με αμφίρροπη κίνηση. Ενώ το πάνω τμήμα του σώματος με το κεφάλι του διαγράφουν μία ελαφρά κλίση προς τα αριστερά, τα κάτω άκρα με τα ανοικτά προς τα έξω πέλματα στρέφονται προς τα

66. Λίγο πριν από το 1971 όμως αποκαλύφθηκε στον ανατολικό τοίχο του ιερού, στο τμήμα αριστερά από την κόγχη του διακονικού και κάτω από παχύ στρώμα κονιάματος, το πάνω τμήμα αγιογραφίας από το αρχικό στρώμα. Σύμφωνα με το ενεπίγραφο συνοδευτικό αγιωνύμιο, προσδιορίζεται η μορφή του αγίου Δαμιανού, διατηρημένη όμως όχι σε πολύ καλή κατάσταση. Ο άγιος παριστάνεται ολόσωμος κατενώπιον και στέκεται όρθιος. Με το αριστερό του χέρι κρατά θήκη με ιατρικά εργαλεία. Ως προς τον εικονογραφικό του τύπο ο καθηγητής Ε. Τσιγαρίδας, που ανακάλυψε και μελέτησε την τοιχογραφία, υποστηρίζει ότι υιοθετήθηκαν παλιότερα πρότυπα. Από άποψη τεχνοτροπική το αποδίδει σε λαϊκό επαρχιακό εργαστήριο. Πρόσφατες εργασίες στερέωσης του μνημείου έφεραν στο φως άλλες τέσσερις ακόμη μορφές από το αρχικό τοιχογραφικό στρώμα, μετά την αφαίρεση μεγάλων τμημάτων των νεότερων επιχρισμάτων εσωτερικά του ναού. Πρόκειται για τρεις ολόσωμους αγίους στο νότιο τοίχο του ιερού και τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο στην κόγχη του διακονικού.

67. Βλ. Π. Σαμσάρη, «Βυζαντινά μνημεία ...», ό.π., σ. 75 (εικ. 8), όπου πρωτοδημοσιεύεται φωτογραφία της τοιχογραφίας.

68. Σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις το περιεχόμενο των επικλήσεων διαφοροποιείται, όπως «Μὴ χωρίζεις μετ' ἐμὲ τῆς δόξης τῶν μαρτύρων σου, γλυκύτατε Ἰησοῦ, ὅτι τέτρωμαι τῆς σῆς ἀγάπης ἐγώ, ἀλλὰ ἐνίσχυσόν με διὰ τὸ μέγα σου ἔλεος, Χριστέ».

δεξιά. Η διάμετρος του χρυσού φωτοστέφανου είναι 0,26 μ. Η παράσταση περικλείεται μέσα σε κόκκινο φαρδύ εξωτερικό πλαίσιο (πλάτους 0,06 μ.) με εσωτερική εφαπτόμενη λευκή γραμμή (πάχους 0,01 μ.).

Γ. Η εικονογραφία του αγίου Γεωργίου σε φορητές εικόνες της περιοχής των Σερρών

Ο ναός του Αγίου Αθανασίου Εμμανουήλ Παπά

Ο κοιμητηριακός ναός του Αγίου Αθανασίου⁶⁹ Αλεξανδρείας κείται στο ανατολικό άκρο του δημοτικού διαμερίσματος Εμμανουήλ Παπά (παλιά ονομασία Δοβίστα). Ανήκει στον τύπο της τρικλιτης ξυλόστεγης βασιλικής⁷⁰. Λίθινη ενεπίγραφη πλάκα, εντοιχισμένη στο υπέρθυρο της δυτικής εισόδου από το νόρθηκα προς τον κυρίως ναό, προσδιορίζει το 1805 ως έτος ανέγερσης⁷¹ του ναού, γνωστοποιώντας παράλληλα και το όνομα του αρχιτέκτονα. Πρόκειται για τον προαναφερόμενο Καστοριανό Ανδρέα, που είχε ανεγείρει κατά το ίδιο έτος και το ναό της Αγίας Παρασκευής στο γειτονικό κοινοτικό διαμέρισμα του Αγίου Πνεύματος. Ο Δυτικομακεδόνας αυτός συνόδευε πιθανώς περιοδεύον συνεργείο τεχνιτών. Εξαιρετικής τέχνης είναι το ξυλόγλυπτο τέμπλο⁷² του ναού, που διακοσμείται με διάφορες Βιβλικές σκηνές.

Σε τμήμα του γυναικωνίτη του ναού φιλοξενείται μικρή συλλογή⁷³ φο-

69. Ανεγέρθηκε στη θέση προϋπάρχοντος μικρότερου ναού. Στοιχεία για το ναό και τον Κώδικά του (1879-1926), βλ. Δ. Σαμσάρη, *Συμβολή εις την ιστορίαν της Κοινότητος Εμμανουήλ Παπά. Ο ναός του Αγίου Αθανασίου και ο ανέκδοτος κώδιξ αυτού*, Σέρραι 1970, σσ. 17-48 και Κ. Δούφλια, *Κοινότης "Εμμανουήλ Παπάς". Η ηρωική γενέτειρα του μεγάλου αρχιστρατήγου των Μακεδονικών δυνάμεων του 1821 (Γενικά στοιχεία, ιστορία, μνημεία, γράμματα)*, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 40-45, ο οποίος αντιγράφει τον πρώτο.

70. Στις αρχές όμως του 20^{ου} αι. η στέγη του αντικαταστάθηκε με σύγχρονο τρούλο.

71. Στην ίδρυση του ναού σπουδαία ήταν η συμβολή του προεστού του χωριού Γεωργίου, ανεψιού του αρχιστράτηγου των Μακεδονικών δυνάμεων Εμμανουήλ Παπά, ο οποίος φρόντισε για την έκδοση από την Υψηλή Πύλη της απαραίτητης γραπτής άδειας με σουλτανικό φερμάνι. Ο ίδιος μάλιστα ο αρχιστράτηγος με προσωπική εργασία βοήθησε στην ανέγερση του ναού «*μεταφέρων νύκτωρ επ' ώμων μετά των αδελφών του τους προς τούτο απαιτούμενους λίθους και την άλλην οικοδομήσιμον ύλην, ιδίαις χερσί βοηθών τους κτίστας αντί δε πολλών χρηματικών δώρων εξαγοράζων τους εμποδών ισταμένους φανατικούς Τούρκους*», βλ. Ευ. Στράτη, *Εμμανουήλ Παπάς*, Σέρραι 1914, σ. 8.

72. Φιλοτεχνήθηκε, σύμφωνα με την επιχώρια προφορική παράδοση, από το Δυτικομακεδόνα τεχνίτη Κοσμά Δέμπρηλη (τέκτονας, ζωγράφος), Ταλιδώρο (=ξυλογλύπτη), η μορφή του οποίου έχει αποτυπωθεί στην Ωραία Πύλη, κρατώντας τα σύνεργα της δουλειάς του. Στην πόλη των Σερρών οι Δεμπρηλήδες αποτελούσαν χωριστή συντεχνία («εσνάφι»), σύμφωνα με επιγραφική μαρτυρία σε φορητή εικόνα (1864) του ναού του Αγίου Γεωργίου του Κρουονερίτη.

73. Συγκροτήθηκε από το νομάρχη Σερρών Αγγ. Κανελλόπουλο και την Εκκλησιαστική Επιτροπή. Μια πρώτη ταξινόμηση και καταγραφή έκανε ο επιχώριος δάσκαλος Γεώργιος Βοζιάνης.

ρητών εικόνων, ιερών σκευών και ιστορικών κειμηλίων. Ανάμεσα στις τελευταίες ξεχωρίζουν δύο εικόνες που αποτυπώνουν τη μορφή του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου:

α) «*Ὁ ἅγιος Γεώργιος ὁ νεομάρτυς ὁ ἐξ Ἰωαννίνων*»⁷⁴, σύμφωνα με τη δίχρωμη σπαστή στα άκτρα ενεπίγραφη ταινία πάνω από το κεφάλι του, εικονίζεται σε ξύλινη φορητή εικόνα (διαστ. 0,44X0,67 μ. και πάχος 0,370 μ.) (εικ. 17). Συνοδεύεται από δύο ακόμη λευκές γραπτές μικρογράμματα ανορθόγραφες επιγραφές στις αντίστοιχες πλευρές των κάτω άκρων του: «*Αὕτη ἡ παρούσα εἰκὼν τοῦ ἁγίου νέου μάρτυρος Γεωργίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων ἀφηρόθη παρὰ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἀθανασίου Μόκοβια εἰς μνήμην τῶν θανόντων αὐτῶν χειρ ..., ἔτους 1839*» και «*Ἡ παρούσα εἰκὼν ἱστορίθει παρὰ τοῦ ζωγράφου Μοκόβα τὸ ἔτος 1839 ...* » (εικ. 18α, β). Ο ζωγράφος, ο οποίος διατηρούσε τοπικό καλλιτεχνικό εργαστήριο, είναι πιθανώς πατέρας του Πασχάλη Μοκόβα, ο οποίος υπήρξε ένας από τους πιο παραγωγικούς καλλιτέχνες του τελευταίου τετάρτου του 19^{ου} αιώνα. Η υπογραφή του «*Πασχάλης Ἀθ. Μοκόβας Δοβιστινός*» απαντά συχνά σε φορητές εικόνες⁷⁵ της περιοχής των Σερρών.

Στην ιστόρηση της εικόνας ακολουθείται ο συνηθισμένος εικονογραφικός τύπος με τον άγγελο στα δεξιά της κεφαλής πάνω σε αιωρούμενο σύννεφο να τον στεφανώνει και το Χριστό στα αριστερά να τον ευλογεί με το δεξί του χέρι (εικ. 19). Πίσω του, σε μετωπική προοπτική βάθους, απεικονίζεται με δυτικότερο πρότυπο, ο περίγυρος των τειχών του κάστρου της πόλης των Ιωαννίνων, στην κεντρική πύλη του οποίου οδηγεί ένα χωμάτινο μονοπάτι (εικ. 20). Σε πρώτο επίπεδο το τείχος είναι κτισμένο με το ισοδομικό σύστημα. Διακρίνονται οι επάλξεις, τα φωτιστικά ανοίγματα και οι δύο πύλες του. Σε δεύτερο επίπεδο αναπτύσσονται στο εσωτερικό του λευκά οικοδομήματα με τις κόκκινες στέγες τους και ανάμεσά τους ξεχωρίζουν στα δεξιά τέσσερα ψηλά κυπαρίσσια με μία εκκλησία και στα αριστερά δύο κυπαρίσσια και ένα μουσουλμανικό τέμενος με το χαρακτηριστικό προεξέχοντα μιναρέ του. Επιδίωξη του αγιογράφου, με τη διάκριση αυτή του χριστιανικού και του μουσουλμανικού στοιχείου, ήταν να δηλώσει πιθανώς το δίλημμα που ετέθη στον άγιο για την επιλογή της μιας από τις δύο θρησκείες. Η τοποθέτηση του αγίου σε μεγαλύτερο μέγεθος, μπροστά από το αστικό αυτό αρχιτεκτονικό τοπίο, υποδεικνύει με συμβατικό τρόπο το χώρο (έξω από το κάστρο), όπου διαδραματίστηκε η σκηνή του μαρτυρίου

74. Σύντομη αναφορά της εικόνας γίνεται από τους Δ. Σαμσάρη, *ό.π.*, σ. 25 (αφ. 8) και Κ. Δούφλια, *ό.π.*, σ. 44. Συντηρήθηκε και καθαρίστηκε το 1986, μαζί με άλλες δύο εικόνες προερχόμενες από τον ίδιο χώρο και φωτογραφία της δημοσιεύτηκε από την Ευ. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, *ΑΔ* 41 (1986) χρον. Β', σ. 186, πίν. 133β.

75. Δείγματα της καλλιτεχνικής του εργασίας διαπιστώνουμε σε φορητές εικόνες των ναών της πόλης των Σερρών: Προφήτη Ηλία (1875), Μεγάλων Ταξιαρχών (1877) και Ιωάννη Θεολόγου (1899).

του. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της φουστάνελας του είναι ότι οι πυκνές γραμμικές σχηματικές πτυχές της καταλήγουν σε προιονωτό άκρο. Η ιστορήση της εικόνας, ένα χρόνο μετά το μαρτύριο του αγίου, προσδίδει σε αυτή ιδιαίτερη αξία. Πρότυπό της υπήρξε η χαλκογραφία του χαράκτη Δανιήλ, που χαλκοχαράκτηκε πριν από ένα χρόνο (1838), με μικρές διαφοροποιήσεις.

β) «Ο ἅγιος Γεώργιος ὁ νεομάρτυς» εικονίζεται σε ασυντήρητη ξύλινη εικόνα (διαστ. 0,54X0,85 μ. και πάχους 0,02 μ.) με αρκετές φθορές, κυρίως στο πάνω δεξιό άκρο της (εικ. 21). Ο άγιος παριστάνεται ασκεπής με κοντή σγουρή κόμη στο γνωστό επίσης καθιερωμένο εικονογραφικό τύπο. Εκτός από το αρχιτεκτονικό τοπίο στο βάθος, τον άγγελο και το Χριστό σε νεφέλες (εικ. 22), προστίθενται τέσσερις σκηνές από το συναξάρι του (εικ. 23α, β). Κάτω αριστερά σε δύο τετράγωνα εφαπτόμενα πλαίσια η εξέταση του αγίου και ο βασανισμός του και κάτω επίσης δεξιά σε αντίστοιχα πλαίσια, με δυσδιάκριτο όμως περιεχόμενο, λόγω της προχωρημένης φθοράς, στα οποία θα πρέπει να αποτυπώνονταν ο απαγχονισμός και η δεύτερη εξέταση ή η Κοίμησή του. Γραπτή λευκή μικρογράμματη ανορθόγραφη επιγραφή, κάτω από τα πόδια του αγίου (εικ. 24), διευκρινίζει τους αναθέτες και το έτος της ιστορήσής της, το οποίο όμως δυστυχώς είναι δυσδιάκριτο από την κακή κατάσταση διατήρησής της: «*Ἡ δέησης τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Μικέλα Γιώργι Κισάμου, συμβίας (και) τοῦ τέκνου ... Ἰουλίου ...*». Πάντως είναι νεότερη χρονολογικά από την προηγούμενη. Όλη η εικονογραφική σύνθεση περικλείεται από ακραίο δίχρωμο πλαίσιο και ο εσωτερικός ελεύθερος χώρος συμπληρώνεται με ωοειδές κορνίζωμα από άνθινους κόκκινους πλοχιμούς, έχοντας έντονη επίδραση από το μπαρόκ.

Όλες οι παραπάνω παραστάσεις του νεομάρτυρα απαντούν σε ένα μοναστηριακό ίδρυμα και τρεις ιερούς ναούς του 19^{ου} αιώνα⁷⁶ σε οικισμούς απομακρυσμένους από το αστικό κέντρο της περιοχής, οι οποίοι παρουσιάζουν εμφανώς αριθμητική υπεροχή του χριστιανικού πληθυσμού τους. Τα χρώματα που κυριαρχούν σε αυτές είναι το μπλε, κυρίως για την απόδοση του βάθους, το κόκκινο, το πράσινο και το χρυσό. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου του νεομάρτυρα είναι επεξεργασμένα με κάποια πλαστική διάθεση και χρήση φωτοσκίασης. Το βλέμμα του, που στρέφεται άλλοτε αριστερά και άλλοτε δεξιά, αποπνέει γαλήνη, αποφασιστικότητα και επιβλητικότητα. Αυτό που τονίζεται ιδιαίτερα είναι η γραφικότητα της σύγχρονης ενδυμασίας, που δίνεται με απλά όμως εκφραστικά μέσα. Η μορφή προβάλλεται στις τοιχογραφίες σε βάθος δίχρωμο, κατά οριζόντιες ζώνες,

76. Η μορφή του νεομάρτυρα απαντά και σε ναούς του 20^{ου} αι., όπως στο ναό του Αγίου Γεωργίου του δημοτικού διαμερίσματος Βαμβακόφυτου (Σάβιακο), όπου αποτυπώνεται σε τοιχογραφία (1938) που φιλοτέχνησε ο Σεραφείος ζωγράφος Κωτικώστας.

με πλατύτερη την πάνω.

Δ'. Η εξέλιξη της εικονογραφίας του νεομάρτυρα

Από την εξέταση της εικονογραφίας του αγίου Γεωργίου, με βάση τα μέχρι σήμερα γνωστά τυπολογικά παράλληλα, όπως αυτά αποτυπώνονται στις επιφάνειες τοιχογραφιών, φορητών εικόνων, χαλκογραφιών⁷⁷ (εικ. 25), λιθόγλυπτων⁷⁸ (εικ. 26) και σφραγίδων⁷⁹ (εικ. 27) και όπως έχουν διαμορφωθεί από τους διάφορους επιχωρίους ή περιφερόμενους καλλιτέχνες, διακρίνουμε πέντε βασικούς εικονογραφικούς τύπους.

1. Ο ολόσωμος άγιος Γεώργιος ο Φουστανελάς

Μνημονεύεται ότι την ώρα που το ιερό σκήνωμα του μάρτυρα αγίου Γεωργίου βρισκόταν πάνω στο ξυλοκρέβατο, ο μητροπολίτης Ιωακείμ ζήτησε από τον πρωτοψάλτη του μητροπολιτικού ναού Πέτρο Γεωργιάδη⁸⁰, που ήταν παράλληλα και άριστος ζωγράφος, να παρατηρήσει με πολλή προσοχή και να προσχεδιάσει την εικόνα του. Δεν μας είναι γνωστό ποια ακριβώς είναι η εικόνα αυτή και αν διασώζεται σήμερα⁸¹. Ο Αρτινός επίσης ιερομόναχος Χρύσανθος Λαϊνάς ή Λαενάς⁸², που ανάλωσε πολλά χρόνια της ζωής του στην Κόνιτσα, δημιούργησε ιδιωτικό εντευκτήριο οίκο, όπου συγκέντρωσε πλήθος λατρευτικών εικόνων, ανάμεσά τους και του νεομάρτυρα. Αμέσως μετά το μαρτύριό του⁸³, ο ίδιος παρήγγειλε μέσα σε δεκατρείς

77. Απεικονίζεται σε δεκατέσσερις αγιορείτικες χαλκογραφίες που χρονολογούνται από το 1838-1865 από τους χαράκτες Δανιήλ (1838), Κύριλλο (1841-1845), Γεώργιο (Στιάτις) (1845), Ευθύμιο (1856), Παναγιώτη Κωνσταντίνου (1859) και Ιωάννη Κωνσταντίνου (Καλδή) (1865), βλ. Ντ. Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες. Ορθόδοξα θρησκευτικά χαρτικά 1665-1899*, τόμ. Ι, Αθήνα 1986, σσ. 215-223 (εικ. 225-238). Φ. Κόντογλου, *Έκφρασις της ορθόδοξου εικονογραφίας*, τόμ. Β', Αθήνα 1960, πίν. 230. Κ. Makris, «Chalcographies grecques aux pays Balkaniques pendant de XIXe siècle», *Balkan Studies* 17/1 (1976) 47-48, εικ. 3. Στ. Λυδάκη, *Η ιστορία της νεοελληνικής ζωγραφικής (16^{ος}-20^{ος} αιώνες)*, Σειρά οι Έλληνες ζωγράφοι, τόμ. 3, Αθήνα, Μέλισσα, 1976, σ. 429 (εικ. 738). Κ. Βλάχου, *Βίος ...*, ό.π., σ. 4.

78. Πρβλ. το λιθανάγλυφο του 1856 από το ναό της Αγίας Παρασκευής Μιλόβιστας Μοναστηρίου.

79. Σε μεταλλική σφραγίδα (διαμ. 0,350 μ.) με ξύλινη λαβή της Αδελφότητας Τσουρχνιωτών ο νεομάρτυρας Γεώργιος στην Κωνσταντινούπολη, όπου στο κέντρο της αποτυπώνεται η μορφή του φουστανελά αγίου μέχρι το ύψος περίπου των γονάτων στο γνωστό εικονογραφικό τύπο, βλ. Χ. Δρόσου, «Το επώνυμο ...», ό.π., σσ. 142, 143.

80. Βλ. επίσης Κ. Μπαρούτα, *Ο Γιαννιώτης ζωγράφος Πέτρος Γεωργιάδης*, Αθήνα 1999.

81. Αργότερα ιστόρησε πολλές άλλες εικόνες, αποκείμενες σε ιερά προσκυνήματα ή οικίες ιδιωτών.

82. Κατά κόσμον Χριστόδουλος Δημ. Λαϊνάς.

83. Η επιχώρια προφορική παράδοση διέσωσε τη μαρτυρία ότι ο παραπάνω ιερομόναχος βρισκόταν στα Ιωάννινα τις μέρες του μαρτυρίου του αγίου και πιθανώς υπήρ-

ημέρες, στις 30 Ιανουαρίου 1838, τις δύο πρώτες εικόνες του αγίου για λατρευτική χρήση στο ζωγράφο Γεώργιο Ζήκο⁸⁴ από το χωριό Χιονάδες⁸⁵ της Κόνιτσας. Η μία (διαστ. 0,40X0,80 μ.) εναποτίθεται στο τέμπλο⁸⁶ του σεπτού οίκου (το λεγόμενο «σπίτι του Αϊ-Γιώργη»)⁸⁷ (εικ. 28) και η άλλη⁸⁸ στο ναύδριο του Χρυσάνθου⁸⁹ στην Κόνιτσα. Το γεγονός ότι η ιστόρηση της προσωπογραφίας του αγίου πραγματοποιήθηκε λίγες μόλις μέρες μετά το μαρτύριό του οδηγεί στη σκέψη ότι, παρόλη τη συμβατότητα της μορφής, θα πρέπει να έχει διαφυλάξει κάποια τουλάχιστον από τα προσωπογραφικά φυσιολογικά του χαρακτηριστικά⁹⁰. Τον ίδιο χρόνο στο Άγιο Όρος χαράζονται και τυπώνονται από τον ιερομόναχο Δανιήλ δύο χαλκογραφίες του αγίου που συγγενεύουν με τη φορητή εικόνα του Ζήκου.

Ξε «αλείπτης» του, στηρίζοντας και εμπυχνώνοντάς τον στις δύσκολες ώρες του, ώστε να αντέξει στη δοκιμασία του μαρτυρίου. Πρωτοστάτησε μάλιστα στις εκδηλώσεις τιμής που επακολούθησαν. Είναι γνωστό εξάλλου ότι οι νεομάρτυρες προετοιμάζονταν για την ομολογία τους από τους Πνευματικούς-Γέροντες (ανάμεσά τους και Επίσκοποι).

84. Δημοσιεύτηκε σε πολλές εκδόσεις, Δ. Σαλαμάγκα, *ό.π.*, σ. (1). R. Clogg, *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας, 1770-1990*, Αθήνα, έκδ. Ιστορητής, 1995, σ. 58 (εικ. 15). Μ. Ντεκάστρο, *Διαβάζοντας τις βυζαντινές εικόνες*, μτφρ. Λ. Παπαδάκη, Αθήνα, Ακρίτας, 1999, σ. 23. Ευ. Μουτσίκας, *ό.π.*, σ. 185. Κ. Βλάχου, *Βίος ...*, *ό.π.*, σ. 31.

85. Για τους Χιοναδίτες ζωγράφους, βλ. Ευ. Σούρλα, «Η αγιογραφική σχολή των Χιονάδων, επαρχίας Κονίτσης», *Ηπειρωτική Εστία* τεύχ. 30 (Οκτώβριος 1954) 929-933. Γ. Παΐσιου, *ιερέως, Αγιογραφία και αγιογράφοι Χιονάδων*, Ιωάννινα 1960. Κ. Μακρή, *Χιοναδίτες ζωγράφοι, 65 λαϊκοί ζωγράφοι από Χιονάδες της Ηπείρου*, Αθήνα 1981. Τ. Στεφάνου, «Μια προσέγγιση της εικόνας των Χιοναδιτών ζωγράφων», *Πρόταση* 4 (Άρτα, 1998) 171-174.

86. Στο κάτω μέρος της έχει αναγραφεί σύντομο συναξάρι με ημερομηνία 30 Ιανουαρίου 1838, μόλις δηλαδή δεκατρείς ημέρες μετά το μαρτύριο του αγίου, βλ. Δ. Καμαρούλια, *Τα μοναστήρια της Ηπείρου*, τόμ. Α', Αθήνα, Μπαστάς-Πλέσσας, 1996 [στο εξής *Μοναστήρια Ηπείρου Α' & Β'*], σ. 55 (εικ. 12).

87. Η οικία αυτή, που βρίσκεται σήμερα στη δυτική έξοδο της πόλης των Ιωαννίνων στο τέγμα της οδού Παν. Μαυρογιάννη, αποτελούσε πιθανώς ιδιοκτησία ή προικώο της γυναίκας του. Συμπεριλάμβανε τότε μόνο έναν ισόγειο χώρο με το υπόγειό του. Μέχρι το 1932 κατοικείτο από την οικογένεια του γιου του Ιωάννη και τα εγγόνια του. Το φθινόπωρο του ίδιου έτους το ζεύγος Ειρήνη και Ιωάννη Κανάτα, παιδιά της εγγονής του Ελένης, αποβίωσαν και το οίκημα πέρασε στην ιδιοκτησία των απογόνων του μάρτυρα, Ιωάννη και Ρωξάνης, οι οποίοι προχώρησαν στην πώληση των αντικειμένων. Το έτος 1933 ο σεπτός οίκος αγοράστηκε από το μητροπολιτικό ναό του Αγίου Αθανασίου, με συνέπεια να διαφυλαχτούν αρκετά προσωπικά και οικογενειακά του κειμήλια. Το δωμάτιο που έχει την είσοδό του στο δρόμο μετατράπηκε σε ναύδριο προς τιμή του αγίου.

88. Αργότερα παρήγγειλε και άλλες εικόνες που σε ορισμένες εικονίζεται και ο ίδιος προσευχόμενος.

89. Μολονότι δεν μνημονεύεται το όνομα του αγιογράφου, οι εικονογραφικές και τεχνοτροπικές συγγένειες των δύο εικόνων οδηγούν στο ίδιο χέρι χρωστήρα. Μικροδιαφορές διατυπώνονται μόνο στο σύντομο γραπτό κείμενο του Συναξαρίου στο κάτω τμήμα της εικόνας, βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, *ό.π.*, σσ. 178-179.

90. Βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, *ό.π.*, σ. 179.

Ο άγιος Γεώργιος παριστάνεται ολόσωμος και σχεδόν μετωπικός, ως ένα ψηλόκορμο και εύρωστο παλικάρι με μαλακά και ελκυστικά χαρακτηριστικά. Φορεί την παραδοσιακή γιορτινή «καλή» φορεσιά, που περιλαμβάνει τη μακριά πολύπτυχη⁹¹ λευκή φουστανελά⁹², στενή στη μέση και φαρδιά στο κάτω άκρο της, το κεντητό⁹³ εσωτερικό κυανό περικόρμιο γιλέκο (όχι πάντα) και το εξωτερικό ανοικτό στο στέρνο κόκκινο στενό χειριδωτό γιλέκο (πισιλί ή πεσλί), κοντό μέχρι τη μέση. Στο ύψος του στέρνου του άφηνε να διακρίνεται το λευκό, κουμπωμένο μέχρι το λαμό, πουκάμισο (με ή χωρίς περιλαίμιο). Τη μέση του σφίγγει πλουμιστό υφαντό φαρδύ ζωνάρι, που αποτελούσε απαραίτητο λειτουργικό, αλλά και διακοσμητικό στοιχείο. Πάνω από το πουκάμισο και το γιλέκο ο ριχτός βυσσινής επενδύτης-μανδύας (αντερί, ντουλαμάς κ.ά.) με τις πλατιές και βαθιές πτυχώσεις, που στηρίζεται στον αριστερό του ώμο και διπλώνει στο ομόλογο χέρι, ανεμίζει πίσω του (το ιμάτιον του σωτηρίου), δίνοντας την εντύπωση μιας ανεπαίσθητης κίνησης που διασκεδάζει εν μέρει την άκαμπτη στατικότητα της μορφής. Φέρει ως κάλυμμα κεφαλής ψηλό κυλινδρικό ατσάκιστο κόκκινο σκούρο φέσι χωρίς γύρο, με παχιά μαύρη ή γαλαζόχρωμη κοντή φούντα, που ξεκινά από το κέντρο της κορυφής του και πέφτει στη δεξιά παρειά της. Φορεί στα πόδια λευκές κολλητές κάλτσες (καλτσούνια)⁹⁴ με ψηλές γκέτες (περικνημίδες ή κοινώς τουζλούκια, τελτζούκια, τσαξλιρια ή τζουλούκια), που διακοσμούνται με πολύχρωμα κοσμήματα. Τα υποδήματά του είναι μαύρα χαμηλοτάκουνα ανοικτά δερμάτινα σκαρπίνια (όχι τσαρούχια), σπανίως με φουντωτή διακόσμηση (πομπόν) στο μπροστινό τμήμα (ψίδι) τους. Με το δεξί χέρι, λυγισμένο στο ύψος του στήθους, κρατάει λεπτό ακόσμητο συνήθως σταυρό⁹⁵ και με το αριστερό συνηθέστερα κλωνάρι φοίνικα (σύμ-

91. Οι συμμετρικές πτυχές της, που υποδηλώνονται με μαύρες κάθετες ευθύγραμμες γραμμές, καταλήγουν σε προιονωτό άκρο.

92. Η καταγωγή της πολύπτυχης λευκής φουστανελάς έλκει από τη ρωμαϊκή περίοδο, καθώς αποτελούσε ρωμαϊκό στρατιωτικό ένδυμα, βλ. Α. Κεραμόπουλου, «Η φουστανελά», *Λαογραφία* 15 (1953) 243. Ήταν όχι μόνο το επίσημο ένδυμα, αλλά και το καθημερινό. Αποτελείται από λαγκιόλια (τρίγωνα κομμάτια υφασμάτινα ραμμένα μεταξύ τους). Το λευκό της χρώμα συμβόλιζε την αγνότητα του αγώνα των Ελλήνων για την ελευθερία και οι τετρακόσιες μικρές πτυχές της τα χρόνια της μαύρης σκλαβιάς. Το 1833 υιοθετήθηκε με νόμο από το βασιλιά Όθωνα ως το εθνικό ένδυμα των Ελλήνων, βλ. Ν. Λαγάκου, *Η ενδυμασία δια μέσου των αιώνων*, Αθήνα/Ιωάννινα, έκδ. Δωδώνη, 1998, σ. 210. Ο νεομάρτυρας άγιος Γεώργιος ο Φουστανελάς θεωρείται εξάλλου προστάτης της προεδρικής (παλιάς βασιλικής) φρουράς των ευζώνων, βλ. R. Clogg, *ό.π.*, σ. 59.

93. Η διαφορά ανάμεσα στο απλό και γιορτινό πουκάμισο είναι ο πλούτος των λεπτών κεντημάτων του γιορτινού, κυρίως στα σημεία όπου κουμπώνουν.

94. Σύμφωνα με την επιχωριάζουσα παράδοση μία κάλτσα από το δεξί πόδι του αγίου την είχε αφαιρέσει από την κρεμάλα μία μωαμεθανή γυναίκα, κάτοικος της πόλης, ως πολύτιμο φυλακτό. Γι' αυτό σε κάποια εικόνα του απεικονίζεται με μία μόνο κάλτσα, βλ. Δ. Σαλαμάγκα, *ό.π.*, σ. 97.

95. Κρατεί στο ένα χέρι του το Σταυρό του Κυρίου, όπως αναφέρει σχετικά και ο ιε-

βολο δόξας και αθανασίας) ή ανοιχτό ειλητάριο με ορισμένες επικλήσεις. Το απαραίτητο καμπύλο προς τα κάτω μαύρο μουστάκι στο πρόσωπο του νεομάρτυρα προσδιορίζει την ηλικία του, καθώς δεν ήταν πια μειράκιον. Το βλέμμα του στρέφεται συνήθως προς τα αριστερά, καθώς το κεφάλι και ο άνω κορμός του σώματος ακολουθούν μια ελαφρά κλίση προς αυτήν την πλευρά, με συνέπεια ο αριστερός λοβός του αυτιού να μην είναι καθόλου ευδιάκριτος.

Ο τύπος αυτός της εικόνας, που καθιερώθηκε από το Χιοναδίτη ζωγράφο Γεώργιο Ζήκο (εικ. 28), απαντά και με ορισμένες μικρές τυπολογικές παραλλαγές, όπως: α) στεφανωμένος με το διάδημα του μαρτυρίου, με σκούφο⁹⁶ ή ασκεπής, αποκαλύπτοντας την πλούσια κυματιστή ή ίσια κόμη του⁹⁷, β) σπανίως χωρίς φουστάνελα, αλλά με κοντό σαλβάρι (βράκα) (εικ. 29), γ) κρατώντας αυτόνομα είτε το κλωνάρι του φοίνικα είτε το ειλητάριο, δ) συνοδευόμενος από άλλους νεομάρτυρες και αγίους⁹⁸, ε) στεφανούμενος από

ρός υμνογράφος στο γνωστό απολυτίκιο «*὘ν σοὶ Πάτερ ἀκριβῶς, διεσῶθη τὸ κατ' εἰκόνα, λαβὼν γὰρ τὸν Σταυρὸν ἠκολούθησας τὸν Χριστὸν...*»). Ο σταυρός της Σταύρωσης συμβολίζει την αποδοχή του θανάτου ή του μαρτυρίου και της θυσίας. Μετατρέπεται έτσι από ὄργανο θανάτου σε μέσον που οδηγεί στη σωτηρία.

96. Σε δύο ίδιες εικόνες του 1872, φιλοτεχνημένες από τον Κ(ωνσταντῖνο) Θ(εοδοσίου) και αποτεθειμένες σήμερα στο προσκυνητάρι του μητροπολιτικού ναού Αγίου Αθανασίου Ιωαννίνων, βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, ὁ.π., σ. 191.

97. Στα ἔξι από τα δεκατέσσερα αγιορείτικα χαρακτηριστικά δεν φορεῖ το χαρακτηριστικό φέσι.

98. Ανάμεσα στους στρατιωτικούς αγίους Δημήτριο το Μυροβλύτη και Γεώργιο τον Τροπαιοφόρο σε εικόνα του Χιοναδίτη Γεωργίου Ζήκου, που φιλοτεχνήθηκε στις 10 Ιουνίου του 1842 με δαπάνη του ιερομόναχου Χρύσανθου Λαϊνά και βρίσκεται στο τέμπλο του παρεκκλησίου του στην Κόνιτσα ή ανάμεσα στον Χρύσανθο και τον Αρτέμιο σε εικόνα του στηθαίου του γυναικωνίτη του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Αθανασίου στα Ιωάννινα, που φιλοτεχνήθηκε στις 10 Νοεμβρίου 1842 με δαπάνη του παραπάνω ιερομόναχου. Στον ίδιο αναθέτη ανήκει ἄλλη μια εικόνα, που ιστορήθηκε στις 10 Νοεμβρίου του 1844 από τον ίδιο πιθανῶς αγιογράφο (Ζήκο;), στην οποία ο ἅγιος Γεώργιος εικονίζεται ανάμεσα στον ἅγιο Χρύσανθο και τον ἅγιο Ιωάννη εκ Κονίτσης. Με τους ίδιους αγίους σε τοιχογραφία (1864) στο καθολικό της μονῆς Καβασίλων, βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 61 (εικ. 20). Με τον ἅγιο Αντώνιο, με τον οποίο συνορτάζουν, εικονίζεται σε εικόνα στο χωριό Βραδέτο, φιλοτεχνημένη στις 5 Φεβρουαρίου 1854 από το ζωγράφο Θεοδοσίου Ιωαννίτη, βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, ὁ.π., σσ. 186-188, πίν. 18β και σε τοιχογραφίες των καθολικῶν των μονῶν Μπάγιας (1841) και Αγίου Γεωργίου Μπισδουνίου (1860), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σσ. 61 (εικ. 21), 512 (εικ. 645). Δίπλα στο μέγα Αθανάσιο σε δύο ίδιες εικόνες του 1872, φιλοτεχνημένες από τον Κ(ωνσταντῖνο) Θ(εοδοσίου) και τοποθετημένες σήμερα στο προσκυνητάρι του μητροπολιτικού ναού Αγίου Αθανασίου Ιωαννίνων, βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, ὁ.π., σσ. 190-191. Δίπλα στον ἄλλο νεομάρτυρα ἐξ Ιωαννίνων, τον ἅγιο Ιωάννη, σε τοιχογραφία (1857) του νάρθηκα του ναού του Αγίου Νικολάου το χωριού Μάρμαρα, κοντά στην πόλη των Ιωαννίνων, βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, ὁ.π., σ. 191, πίν. 19 και σε τοιχογραφίες των καθολικῶν των μονῶν Σιούτιστας (1909) και του Αγίου Αθανασίου Δελβινακίου (1912), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 209 (εικ. 145). Δί-

φτερωτό άγγελο που υπερίπταται σε νεφέλες στα δεξιά του⁹⁹ μαζί με τον Παντοκράτορα Χριστό που τον ευλογεί στα αριστερά του¹⁰⁰, στ) με φόντο φυσιοκρατικό τοπίο με αρχιτεκτονήματα και βλάστηση¹⁰¹ και ζ) πλαισιωμένος εκατέρωθεν από ισάριθμες σκηνές του μαρτυρίου¹⁰² μέσα σε τέσσερα συνήθως τετράγωνα διάχωρα¹⁰³ ή πιο σπάνια σε ισάριθμα μετάλλια¹⁰⁴.

Ο συνηθέστερος αυτός τύπος αποτέλεσε το αρχέτυπο για τους μεταγενέστερους εικονογράφους και καθιερώθηκε ευρέως στις φορητές εικόνες, τις τοιχογραφίες, αλλά και τις χαλκογραφίες. Οι τελευταίες απευθύνονταν μάλιστα σε ένα ευρύτερο λαϊκό αγοραστικό κοινό.

2. Ο απαγχονισμός του νεομάρτυρα

Τέσσερα μόλις χρόνια μετά την πρώτη ιστόρηση της μορφής του νεομάρτυρα, μία άλλη εικόνα¹⁰⁵, από τις πιο αντιπροσωπευτικές, φιλοτεχνήθηκε στις 4 Ιουνίου του 1842 από τον πρωτοψάλτη της Μητρόπολης Ιωαννίνων Πέτρο Γ^ο (Γεωργίου) και εναποτίθεται στο ταφικό παρεκκλήσι του

πλα στον όσιο Νικάνορα και το νεομάρτυρα Κοσμά σε φορητή εικόνα (1863) της μονής Αγίου Νικάνορα Κονίτσης, που φιλοτεχνήθηκε από το Ματθαίο Χιοναδίτη, βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α΄*, σ. 60 (εικ. 19), σε τοιχογραφία (1860) δίπλα στον άγιο Νεόφυτο, βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α΄*, σ. 616 (εικ. 824) και τέλος σε εικόνα (διαστ. 0,192X0,265 μ.) του 19^{ου} αι. με το Διονύσιο τον εν Ολύμπω, βλ. Αγ. Καρακατσάνη, *Εικόνες, Συλλογή Γεωργίου Τσακύρογλου*, έκδ. Μέλισσα 1980, σ. 130 (αρ. 200).

99. Στην πρώτη εικόνα ο άγγελος είναι τοποθετημένος στα αριστερά της κεφαλής και απουσιάζει ο Χριστός Παντοκράτορας.

100. Σε όλες τις γνωστές χαλκογραφίες, βλ. Ντ. Παπαστράτου, *ό.π.*, σσ. 216 (αρ. 225)-223 (αρ. 238).

101. Σε όλες τις γνωστές χαλκογραφίες, βλ. Ντ. Παπαστράτου, *ό.π.*, σσ. 216 (αρ. 225)-223 (αρ. 238). Στο βάθος το κάστρο με φυτικό διάκοσμο, κάτω σε ορισμένες περιπτώσεις η εκκλησία του αγίου, δηλαδή το ταφικό ναύδριο του αγίου προς το οποίο κατευθύνεται πιστός ασθενής, στηριζόμενος σε ράβδο, για θεραπεία ή στην ίδια θέση ένα δέντρο.

102. Τρεις σκηνές των εικονιδίων στις χαλκογραφίες ιστορούν τον απαγχονισμό του αγίου, την εξέτασή του από τον καδή και το βασανισμό του στη φυλακή. Η τέταρτη σκηνή παριστάνει τη δεύτερη εξέταση του αγίου ή το εσωτερικό της εκκλησίας του, με καντήλια κρεμασμένα πάνω από τον τάφο του, βλ. Ντ. Παπαστράτου, *ό.π.*, σ. 215.

103. Η παραλλαγή αυτή είναι προσφιλής σε όλες σχεδόν τις αγιορείτικες χαλκογραφίες, εκτός από δύο. Πρβλ. την εικόνα του έτους 1852 από το ναό των Αγίων Αναργύρων στο νησί Κάλαμος της Λευκάδας.

104. Σε χαλκογραφία του έτους 1838, που αποδίδεται στο χέρι του αγιορείτη Δανιήλ και που σήμερα βρίσκεται στο αρχαιολογικό μουσείο της Σόφιας, οι σκηνές του μαρτυρίου του περιλαμβάνονται σε τέσσερα μετάλλια, βλ. E. Tomov, *Bălgarski vāzroždenski štampi*, Sofia, Bălgarski Chudoznik, 1975, πίν. 314. Η εικόνα, σύμφωνα με την Ντ. Παπαστράτου, *ό.π.*, σ. 216 (εικ. 226), είναι πανομοιότυπη με την άλλη του Δανιήλ που βρίσκεται στο ομώνυμο παρεκκλήσι του στην Κόνιτσα και στο φωτοστέφανο του αγίου διακρίνονται ίχνη από το φέσι του, είναι πιθανό οι διορθώσεις και οι προσθήκες να έγιναν πάνω στην ίδια πλάκα.

105. Βλ. Δ. Σαλαμάγκα, *Ο νεομάρτυρας ...*, *ό.π.*, σ. 87. Ευ. Μουτσίκια, *ό.π.*, εξώφ. K. Βλάχου, *Βίος ...*, *ό.π.*, σ. 34. *Μοναστήρια Ηπείρου Α΄*, σ. 62 (εικ. 22).

(εικ. 30). Αριστερά από το απαγχονισμένο μισόγυμνο¹⁰⁶ λείψανό του που στρέφεται ελαφρά κατά $\frac{3}{4}$ προς τα δεξιά με το κεφάλι του ελαφρά κεκλιμένο και τα μάτια κλειστά εικονίζεται ο φουστανελάς άγιος, σύμφωνα με τον προηγούμενο εικονογραφικό τύπο. Στο κέντρο της μπροστινής επιφάνειας από το κόκκινο φέσι του αποτυπώνεται με επίθετο κομμάτι μαύρου πανιού μία βδέλλα (σε σχήμα τελικού σίγματος) ως διακριτικό των χριστιανών εκείνης της εποχής¹⁰⁷. Ανάμεσά τους παρεμβάλλεται το ουράνιο φως. Σε δεύτερο πλάνο πίσω του προβάλλει ο προμαχώνας¹⁰⁸ του κάστρου των Ιωαννίνων με την υδάτινη τάφρο στη βάση του και ένα πλεούμενο¹⁰⁹ μέσα σε αυτή. Ο αγιογράφος μετέφερε πιστά στη φορητή εικόνα χαλκογραφία του 1838 με ελάχιστες λεπτομερειακές παραλλαγές. Το θέμα αυτό επαναλαμβάνεται από τον ίδιο αγιογράφο το 1862 σε εικόνα που ενσωματώνεται σήμερα στο προσκυνητάρι του Αρχιμαντρείου στα Ιωάννινα, καθώς και από τους αγιογράφους Θεοδόσιο και το γιο του Κωνσταντίνο, από τους οποίους έχουν απομείνει τέσσερις εικόνες¹¹⁰ (1842-1863). Στις τελευταίες όμως το απαγχονισμένο σώμα του αγίου εξεικονίζεται σε μικρότερη κλίμακα και ο παραστεκόμενος άγιος Γεώργιος χωρίς το φέσι του. Προστίθεται επίσης έξω από το κάστρο χαμηλό ορθογώνιο μικρό κτίσμα που θυμίζει κουβούκλιο από στρατιωτικό φυλάκιο. Δύο επίσης άλλες εικόνες με τον απαγχονισμό του

106. Φορεί μόνο το λευκό μακρύ του εσώρουχο.

107. Το σημάδι αυτό έφεραν όλοι οι χριστιανοί κατά διαταγή του Ιμίν πασά, βλ. *Ακολουθία του αγίου νεομάρτυρος Γεωργίου του εξ Ιωαννίνων εν η και βίος του αγίου και τα σπουδαιότερα των θαυμάτων αυτού κατά τας αυθεντικώτερας πηγάς*, Εν Αθήναις 1931, σ. 47 σημ. 1.

108. Το στοιχείο αυτό είναι ενδεικτικό της ακριβούς θέσης του απαγχονισμού, ο οποίος προσδιορίζεται στο συνεχόμενο με το εστιατόριο «Ηβη» γωνιακό κατάστημα (σε δοκάρη γείσου), βλ. Κ. Βλάχου, «Περί το νεομάρτυρα ...», ό.π., σσ. 483-484. Με αλλοιωμένη την πρόσοψή του μετά την πρόσφατη ανακατασκευή του λειτουργεί σήμερα ως χώρος νεανικής διασκέδασης.

109. Είναι πιθανόν να εικονίζεται το πλεούμενο που μετέφερε το λείψανό του στη Σιαράβα.

110. Η μία βρίσκεται στο προσκυνητάρι του ναυδρίου του σεπτού οίκου του αγίου (1842-1858), η δεύτερη στο προσκυνητάρι του ναού της Αγίας Μαρίνας (1858) και η τρίτη στο ταφικό ναύδριο του αγίου (1863), βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, ό.π., σσ. 180-181. Δ. Σαλαμάγκα, ό.π., σ. 87. Μ. Κωστή, *Η Αγία Μαρίνα της Καλούτσιας. Ιστορική μονογραφία*, Ιωάννινα 1998, σ. 65. Ευ. Μουτσίκα, ό.π., εξώφ. Κ. Βλάχου, *Βίος ...*, ό.π., σ. 34. Μία τέταρτη (1861) ενεπίγραφη εικόνα (διαστ. 0,29X0,36 μ.) λάδι σε ξύλο συμπεριλαμβάνεται στην ιδιωτική συλλογή του Δ. Ανθη, βλ. Δ. Σταμέλου, *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη: Πηγές, προσανατολισμοί και κατακτήσεις από τον ΙΣΤ΄ αιώνα ως την εποχή μας*, Αθήνα, έκδ. Gutenberg, 3¹⁹⁹³, σ. 121. Στ. Λυδάκη, ό.π., σ. 378 (εικ. 649). Από το αρχείο του αείμνηστου καθηγητή Ιωάννου Καλογήρου προέρχεται μία νεότερη (1872) παράλληλη θεματικά εικόνα, βλ. Κ. Τσιλιγιάννη, ό.π., σ. 5, καθώς και άλλη μία λαϊκότροπη εικόνα (διαστ. 0,37X0,52 μ.) του 19^{ου} αι., δωρεά του Νίκου Παλαιολόγου, που εκτίθεται σήμερα στο Μουσείο Μπενάκη, βλ. *Η Ελλάδα του Μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα 1997, σ. 296 (αρ. 487).

αγίου Γεωργίου συμπεριλαμβάνονται σε ιδιωτικές συλλογές.

3. Ο νεομάρτυρας σε μικρογραφία

Η μικρογραφική μορφή του αγίου συμπληρώνει άλλη κεντρική ιερή μορφή¹¹¹ (εικ. 31) ή αποτελεί μέρος μιας πολυπρόσωπης σύνθεσης¹¹².

4. Το συναξάρι του νεομάρτυρα

Στον ανατολικό τοίχο (μήκους 3,65 μ.) του προσκολλημένου στη βόρεια πλευρά μητροπολιτικού ναού ταφικού ναυδρίου¹¹³ στα Ιωάννινα, στην ανώτερη δεύτερη ζώνη, ιστορείται σε τέσσερις σκηνές το συναξάρι του¹¹⁴ (διαστ. 0,90X1 μ.): α) Η εξέταση του αγίου από τον «ηγεμόνα», β) η επίθεση λίθινης πλάκας στη φυλακή, γ) ο απαγχονισμός και δ) η Κοίμηση του αγίου (εικ. 32). Αγνοείται το όνομα του τοιχογράφου και το έτος ιστόρησης. Ο Κωνσταντίνος Θεοδοσίου συγκεντρώνει πολλές πιθανότητες να είναι ο αγιογράφος της σπάνιας αυτής τοιχογραφικής σύνθεσης, καθώς ο ίδιος φιλοτέχνησε το 1863 τις εικόνες του τέμπλου του ναυδρίου. Πάντως ο λαϊκός ζωγράφος είναι προσηλωμένος στην παράδοση της βυζαντινής τέχνης, την οποία προσπαθεί να μιμηθεί, αποφεύγοντας τα δυτικά πρότυπα που είναι ιδιαίτερα προσφιλή στους ζωγράφους των Ιονίων νήσων. Το συναξάρι αυτό, εμπλουτισμένο με περισσότερες σκηνές, προστέθηκε ως συμπλήρωμα στον πρώτο εικονογραφικό τύπο.

5. Η Κοίμηση του νεομάρτυρα

Το μοναδικό αυτό παράδειγμα Κοίμησης του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου¹¹⁵, αποτυπώνεται σε εικόνα του ομώνυμου ιδιωτικού παρεκκλησίου

111. Όπως στα δεξιά της ένθρονης Παναγίας σε εικόνα (μέσα του 19^{ου} αι.) με έντονες επιδράσεις του μπαρόκ, που βρίσκεται στο τέμπλο της οικίας του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου στα Ιωάννινα, βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, *ό.π.*, σ. 188, πίν. 14.

112. Ο νεομάρτυρας εικονίζεται στο κέντρο της κάτω ζώνης, ανάμεσα στους δύο έφιππους αγίους, σε πολυπρόσωπη σύνθετη εικόνα (με διάφορες σκηνές) πάνω σε μουσαμά (1909) από το ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου (1829) του παλιού ελληνικού χωριού Σκούταρι Αν. Θράκης της επαρχίας Ανδριανούπολης (σημερινό Stit Βουλγαρίας). Συνοδεύεται από γραπτή αναθηματική ελληνική επιγραφή. Ευχαριστώ τον φίλο Βασίλη Γιαννογλούδη για την παραχώρηση της σχετικής φωτογραφίας.

113. Σύμφωνα με τους Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, *ό.π.*, σ. 181 συνεχίζεται έτσι η εικονογραφική παράδοση αιώνων και αποτελεί ένα από τα τελευταία δείγματα τοιχογράφησης μαρτυρίου στον ελλαδικό χώρο. Για το λόγο αυτό οι τοιχογραφίες αυτές αποτελούν οριακό σταθμό στην εξέλιξη της εικονογραφίας των αγίων.

114. Στην αμέσως κατώτερη ζώνη απεικονίζονται από αριστερά προς τα δεξιά ο νεομάρτυρας άγιος Γεώργιος, σύμφωνα με τον πρώτο εικονογραφικό του τύπο, καθώς και ο άγιος Νικόλαος ο Μύρων, ο Κωνσταντίνος και Ελένη, και η αγία Αικατερίνη.

115. Παράλληλο εικονογραφικό θέμα Κοίμησης νεομάρτυρα αποτελεί αυτό του Κοσμά του Αιτωλού που αποτυπώνεται σε χαλκογραφία του 1829. Τα δύο αυτά παραδείγματα θα μπορούσαν να προσθέσουν έναν τρίτο τύπο Κοίμησης αγίων, αυτόν των νεομαρ-

του Λαϊνά στην Κόνιτσα¹¹⁶, η οποία από άποψη σύνθεσης έχει πολλές εξωτερικές ομοιότητες με τις σκηνές της Κοίμησης της Θεοτόκου. Ο άγιος Γεώργιος είναι τοποθετημένος σε ύπτια θέση πάνω στο ξύλινο νεκροκρέβατο και το κεφάλι του ακουμπά σε στρογγυλό προσκέφαλο (εικ. 33). Φορεί λευκή φουστανέλα και πουκαμίσια στο ίδιο επίσης χρώμα. Φωτοστέφανο περιβάλλει το κόκκινο φέσι με την μπλε φούντα. Σκεπάζεται ολόκληρος με λευκό φόρεμα που καταλήγει μέχρι τα πέλματα. Περιστοιχίζεται από τις μορφές τεσσάρων μητροπολιτών, ψαλτάδων και κοσμικών πιθανώς αρχόντων της πόλης, που είχαν συνδεθεί με τις διώξεις, τις δίκες, την καταδίκη, το μαρτύριο και την ταφή του. Η συνοδευτική επιγραφή καθορίζει το θέμα: «*Ἡ ἐπιταφή τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων*».

Η Κοίμηση του νεομάρτυρα, όπως και όλες οι άλλες των διαφόρων αγίων, αντικατοπτρίζει την ορθόδοξη αντιμετώπιση του θανάτου μέσα από το πρίσμα ελπίδας, καρτερίας και προσμονής της ανάστασης, αλλά υποκρύπτει επίσης και ένα υψηλό νόημα, καθώς τονίζει στους υπόδουλους χριστιανούς ότι η θυσία για έναν ιερό σκοπό δεν αποτελεί τίποτε παραπάνω από τον αποχωρισμό του φθαρτού σώματος από την ψυχή του, η οποία όμως εξασφαλίζει έτσι την αθανασία και αιωνιότητα. Απώτερος στόχος λοιπόν του εικονογράφου ήταν να παρηγορήσει τους πιστούς, να τους διδάξει και να τους θυμίζει διαρκώς με το μήνυμα της ανάστασης το ξεπέρασμα, ότι δηλαδή το αιώνιο υπερβαίνει πάντοτε το εφήμερο¹¹⁷. Η σκηνή αυτή μεταφέρεται αργότερα και στην επιφάνεια των χαλκογραφιών.

Ο άγιος Γεώργιος, ο «Φουστανελάς», ήταν και παραμένει μια ισχυρή, ιερή μορφή στη θρησκευτική και πατριωτική παράδοση, αλλά και στη σημερινή ζωντανή πραγματικότητα όλων σχεδόν των περιοχών της Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας.

Στον Ηπειρωτικό χώρο πρωτεύουσα θέση κατέχουν οι παραστάσεις του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου. Απαντά πολύ συχνά στην πόλη και το νομό Ιωαννίνων¹¹⁸, όπως στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Αθανασίου και στο ταφικό παρεκκλήσι του νεομάρτυρα¹¹⁹, στο σεπτό «οίκο του», στους να-

τύρων, κοντά στους δύο ήδη γνωστούς: α) της Κοίμησης των Ιεραρχών και β) της Κοίμησης των ασκητών, που η κύρια εικονογραφική τους πηγή είναι η Κοίμηση της Θεοτόκου, βλ. Α. Παλιούρα, *Η υπέρβαση του εφήμερου μέσα από την εικονογραφία των Τριών Ιεραρχών*, Ιωάννινα 1992, σσ. 10, 29.

116. Είχε αποτελέσει κατά τον 19^ο αι. ησυχαστήριο του βιογράφου του ιερομόναχου Χρυσάνθου Λαϊνά. Ο ίδιος πιθανώς είχε παραγγείλει την ίδια χρονιά του μαρτυρίου και αυτήν την εικόνα στο Χιοναδίτη ζωγράφο Ζήκο, βλ. Μ. Γαρίδη-Θ. Παλιούρα, *ό.π.*, σ. 176.

117. Βλ. Α. Παλιούρα, *ό.π.*, σ. 31.

118. Οι εικόνες του τάφου του αγίου φιλοτεχνήθηκαν από τους Θεοδόσιο και Γεωργιάδη.

119. Στον ανατολικό του τοίχο δεσπόζουν τέσσερις τοιχογραφίες που απεικονίζουν το μαρτύριό του, βλ. ΑΔ 31 (1976) χρον. Β², σ. 225, πίν. 174α, β.

ούς Αγίας Μαρίνης¹²⁰ και Περιβλέπτου (παλιά μονή)¹²¹, στο ναό Κοίμησης της Θεοτόκου¹²² και στα καθολικά των μονών Ντίλιου¹²³, Μεταμόρφωσης του Σωτήρος¹²⁴ του νησιού των Ιωαννίνων, στο καθολικό της μονής Αγίου Γεωργίου Ελεούσας (παλιά ονομασία Μπισδούνι)¹²⁵, στο μονόχωρο ναό του Αγίου Δημητρίου Βοτσαρά¹²⁶, στο καθολικό της μονής Γρανίτσας¹²⁷, στο ναό του Αγίου Νικολάου Μαρμάρων¹²⁸, στον ενοριακό ναό Γενεσίου Θεοτόκου¹²⁹ και στο καθολικό της μονής Μεταμορφώσεως Σωτήρος¹³⁰ στο Ρωμανό Λάκκας Σουλίου, στο ναό του Αγίου Νικολάου στο Κουκλέσι¹³¹, στα καθολικά των μονών Αγίου Νικολάου Σκλίβανης¹³², Σιούτιστας (ή Σούτιστας)¹³³, Αγίας Τριάδας Παλιοχωρίου Λάιστας¹³⁴, Μπάγιας¹³⁵ (σημερ. Κήποι), στο ναό του Αγίου Νικολάου Μετσόβου¹³⁶, στο ναό Κοίμησης της

120. Σε τοιχογραφία (μετά το 1887) του βόρειου τοίχου του ναού και σε δύο ενεπίγραφες προσκυνηματικές εικόνες. Η πρώτη (διαστ. 0,45X0,65 μ.) φέρει την επιγραφή «*Δέσις του δούλου του Θεού Παρασκευά Αναστασίου. Χείρ Κ' Θ' 1858*» και η δεύτερη «*Δέσις των δούλων του Θεού Σπυρίδωνος κ Δημητρίου Μιχαήλ Κυριάκου*», βλ. Μ. Κωστή, *ό.π.*, σσ. 50, 65.

121. Σε τοιχογραφία (1849;), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 250 (εικ. 206).

122. Σε εικόνα (διαστ. 0,38X0,53 μ.) που φέρει την επιγραφή «*[πρωτο]ψάλτης της Μητροπόλεως Ιωαννίνων 1843 Ιουνίου 8 δι' εξόδου Ιωάννου Εξάρχου Νησιώτη*», βλ. *ΑΔ 31* (1976) χρον. Β², σ. 219.

123. Σε μικρή εικόνα του β' μισού του 19^{ου} αι., βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, *ό.π.*, σ. 191, εικ. Ζ'. Στο υπέρθυρο της κόγχης της νότιας εισόδου του καθολικού της μονής Ντίλιου διασώζεται τοιχογραφία του αγίου Νικολάου με την επιγραφή «*Δέσις του δούλου του Θεού Ιωάννου ... κ. ... 1849. Ο ζωγράφος Πέτρος Γεωργιάδης, πρωτοψάλτης της Μητροπόλεως Ιωαννίνων*», βλ. Διεθνές Συμπόσιο μοναστήρια νήσου Ιωαννίνων 700 χρόνια (29-31 Μαΐου 1992), *Μοναστήρια νήσου Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, Ιεραία Μοναί Νήσου Ιωαννίνων, 1993, σ. 270 (εικ. 499). Η παράσταση του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου στο καθολικό της μονής Προφήτου Ηλίου στο νησί είναι σύγχρονη (1918), βλ. στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 310 (εικ. 509). *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 293 (εικ. 269).

124. Σε τοιχογραφία (1851), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 275 (εικ. 231).

125. Σε τοιχογραφία (1860), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 512 (εικ. 645).

126. Σε εικόνα (διαστ. 0,23X0,325 μ.) με την επιγραφή στο κάτω τμήμα «*ο Ζωγράφος Πέτρος Γ. πρωτοψάλτης Μητροπόλεως Ιωαννίνων*», βλ. *ΑΔ 38* (1983) χρον. Β², σ. 239.

127. Σε τοιχογραφία (1860), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 616 (εικ. 824).

128. Σε τοιχογραφία (1857) του νάρθηκα, μαζί με το νεομάρτυρα Ιωάννη τον «*εξ Ιωαννίνων*», βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, *ό.π.*, σ. 191, πίν. 19.

129. Σε τοιχογραφία του 19^{ου} αι., βλ. *ΑΔ 30* (1975) χρον. Β², σ. 228.

130. Σε τοιχογραφία (1907), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 490 (εικ. 598).

131. Τοιχογραφία του 1849, βλ. *ΑΔ 30* (1975) χρον. Β², σ. 227.

132. Σε τοιχογραφία (1904/7), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 476 (εικ. 564).

133. Σε τοιχογραφία (1909;), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 594 (εικ. 784).

134. Σε τοιχογραφία (1890;), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 361 (εικ. 377).

135. Σε τοιχογραφία (1841), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 61 (εικ. 21).

136. Στο κάτω τμήμα τριζωνής εικόνας (διαστ. 0,34X0,41 μ.) λαϊκότροπης τέχνης του 19^{ου} αι. μαζί με τον άγιο Γεώργιο τον τροπαιοφόρο, βλ. *ΑΔ 33* (1978) χρον. Β¹, σ. 214.

Θεοτόκου Γρεβενιτίου¹³⁷, στα χωριά Καστανώνα¹³⁸, Βραδέτο¹³⁹ και Ελαφότοπος¹⁴⁰ Ζαγορίου, στο ναό της Αγίας Παρασκευής στο Μονοδένδρι¹⁴¹, στον ενοριακό ναό του Αγίου Νικολάου Βήσσανης¹⁴², στα καθολικά των μονών Αγίου Αθανασίου Δελβινακίου¹⁴³, Καβασίλων¹⁴⁴ και Αγίου Νικάνορα Κονίτσης¹⁴⁵.

Από την πόλη του μαρτυρίου του και ολόκληρο το νομό Ιωαννίνων η φήμη του ξεπέρασε τα στενά τοπικά πλαίσια και η λατρεία του επεκτάθηκε στις περιοχές της Άρτας¹⁴⁶ (καθολικά των μονών Αβάσσου¹⁴⁷, Αγίου Γεωργίου Κρασιάς¹⁴⁸, Προφ. Ηλία Ηλιοβουνίου¹⁴⁹, Αγίας Αικατερίνης Σχωρετσιάνων¹⁵⁰), της Πρέβεζας (ναός Κοίμησης Θεοτόκου Πολυστάφυλλου¹⁵¹), της Αιτωλίας (ομώνυμος ναός ανάμεσα στα χωριά Αργυρό Πηγάδι και Αμ-

137. Σε τοιχογραφία και προσκνηματική εικόνα με τρεις σκηνές από το συναξάρι και τη μικρογράμματη επιγραφή «*Δαπάνη Στεργίου Θεοδώρικα και συζίγου αυτού Ελένης 1907. Χειρ Βασιλείου Α. Φίλη Χιοναδίτου*». Την πληροφορία οφείλω στο Ιωαννίτη συγγραφέα Γεώργιο Σιομπότη, τον οποίο ευχαριστώ. Στην καλοσύνη του ίδιου οφείλονται και ορισμένες άλλες φωτογραφίες του νεομάρτυρα από την περιοχή των Ιωαννίνων, καθώς και ορισμένες βιβλιογραφικές υποδείξεις.

138. Σε τοιχογραφία (1866) του ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου, την οποία φιλοτέχνησε ο επιχώριος ζωγράφος Λογοθέτης «*Λογοθέτη εκ κόμης Δραγαρίου* (σημερ. Καστανώνα)», βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, ό.π., σ. 190, πίν. 16.

139. Σε εικόνα (1854) μαζί με τον άγιο Αντώνιο. Στο κάτω μέρος η επιγραφή: «*Δέησις του δούλου του Θεού Δημητράκη Κωνσταντίνου Οικονόμου. Χορείον Βραδέτω. 1854 Φεβρουαρίου 5. Ο ζωγράφος Βασίλειος Θεοδοσίου Ιωαννίτης*», βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, ό.π., σ. 188, πίν. 18β.

140. Σε εικόνα μαζί με τον Κοσμά τον Αιτωλό, βλ. *Ηπειρος*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1997, σ. 317.

141. Σε εικόνα, βλ. *ΑΔ* 36 (1981) χρον. Β², σσ. 295-296.

142. Σε φορητή εικόνα (διαστ. 0,30X0,220 μ.) του 19^{ου} αι., βλ. *ΑΔ* 39 (1984) χρον. Β', σ. 196.

143. Σε τοιχογραφία (1912), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 209 (εικ. 145).

144. Σε τοιχογραφία (1864), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 61 (εικ. 20).

145. Σε τοιχογραφία (1863), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Α'*, σ. 60 (εικ. 19).

146. Στο Μουσείο της Άρτας φιλοξενούνται δύο φορητές εικόνες. Η μία του β' μισού του 19^{ου} αι. και η δεύτερη δίζωνη τέλους 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αι., όπου στην πάνω ζώνη εικονίζεται ο νεομάρτυρας άγιος Γεώργιος με την αγία Θεοδώρα Άρτας (πληροφορία Γ. Παπαδόπουλου).

147. Κοντά στο Θεσπρωτικό, σε τοιχογραφία (1853), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Β'*, σ. 121 (εικ. 136).

148. Κοντά στο Θεσπρωτικό, σε τοιχογραφία (μετά το 1851), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Β'*, σ. 124 (εικ. 140).

149. Κοντά στη Φιλιπιάδα, σε τοιχογραφία (1878;), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Β'*, σ. 146 (εικ. 174).

150. Κοντά στους Μελισσουργούς, σε τοιχογραφία (1857/8;), βλ. *Μοναστήρια Ηπείρου Β'*, σ. 271 (εικ. 334).

151. Σε τοιχογραφία του 1848 (πληροφορία Γ. Παπαδόπουλου).

βρακιά)¹⁵², των νησιών του Ιονίου (ναός Αγίων Αναργύρων στον Κάλαμο της Λευκάδας¹⁵³ και στην «Παναγία των ξένων» Κέρκυρας), της Βορείου Ηπείρου (παρεκκλήσι της μονής Ταξιαρχών Δεσβίτσας Δρόπολης¹⁵⁴), της Θεσσαλίας (ναός Κοίμησης της Θεοτόκου στην Κερασιά Καρδίτσας¹⁵⁵), της Δυτικής Μακεδονίας (εκτός από το σύγχρονο ομώνυμο ναό του στη γενέτειρά του, στη μονή του Οσίου Νικάνορος της Ζάβορδας στα Γρεβενά, στο Επταχώρι Βοίου¹⁵⁶, στη Λιθιά Καστοριάς¹⁵⁷, στο Λαογραφικό Μουσείο Κοζάνης¹⁵⁸), της Θράκης (στην Ξάνθη μητροπολιτικός ναός Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου¹⁵⁹ και ναός των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Καβακίου¹⁶⁰), της Κεντρικής Μακεδονίας (Λαγκάδια του νομού Πέλλας¹⁶¹ και μονή Αγίας Αναστασίας Χαλκιδικής¹⁶²). Στην πολιτεία του Άθω αποτυπώνεται σε στηθάριο του εξωνάρθηκα της μονής Κουτλουμουσίου¹⁶³.

152. Πεντάτρουλος σταυροειδής εγγεγραμμένος, με κεντρικό τρούλο ναός του Αγίου Γεωργίου του νεομάρτυρα (1847) βρίσκεται σε λόφο που ενώνει τα χωριά Αργυρό Πηγάδι (Γκιροτόβος) και Αμβρακιά της ορεινής Τριχωνίδας Αιτωλίας. Βασικός χρηματοδότης της ανέγερσης του ναού φέρεται ο Νικόλαος Κάσκαρης, ο οποίος αφιέρωσε το ίδιο έτος και τη φορητή εικόνα με το μαρτύριο του αγίου, σύμφωνα με τη γραπτή επιγραφή: «*Δέησις του δούλου του Θεού Νικολάου Κάσκαρη 1847 Ιουλίου 21. Χείρ Κ. Λάμπρου*».

153. Εικόνα του 1852, βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, ό.π., σσ. 189-190, πίν. 15.

154. Κοντά στο Αργυρόκαστρο, σε τοιχογραφία (μέσα του 19^{ου} αι.) του νότιου τοίχου του παρεκκλησίου της μονής Μεγάλων Ταξιαρχών στη Δεσβίτσανη Δρόπολης, κοντά στο Αργυρόκαστρο, βλ. Γ. Γιακουμή - Κ. Γιακουμή, *Ορθόδοξα μνημεία στη Βόρειο Ήπειρο. Πρώτη προσέγγιση/καταγραφή: Αρχιτεκτονικά μνημεία, τοιχογραφίες/εικόνες, ξυλόγλυπτα, είδη μικροτεχνίας/μεταλλοτεχνίας*, Ιωάννινα, Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών, 1994, σ. 152.

155. Τοιχογραφία (μέσα 19^{ου} αι.) στο ναό Κοίμησης της Θεοτόκου, βλ. *Άγραφα: Εκκλησίες και μοναστήρια, αρχαιολογικοί χώροι, παραδοσιακά κτίσματα*, έκδ. Αγραφιωτικών χωριών Ν. Καρδίτσας, Καρδίτσα ³1994 σ. 58.

156. Βλ. Χρ. Δρόσου, «Νεομάρτυς Γεώργιος ...», ό.π., σσ. 358, 370.

157. Τοιχογραφία (1850) και φορητή εικόνα του, βλ. Ηλεκτρονική Πολιτιστική Επιθεώρηση «Φως της Καστοριάς», 16-1-2012.

158. Χαλκογραφία (1838) του Δανιήλ, βλ. Χρ. Δρόσου, «Το επώνυμο ...», ό.π., σ. 145.

159. Σε φορητή εικόνα (διαστ. 0,61X1,24 μ.) στο βόρειο προσκυνητάρι του ναού, που ιστόρησε το έτος 1863 ο ζωγράφος Φίλιππος για λογαριασμό του Γεωργίου Φ. Καγιαλίδη, βλ. Γ. Τσιγάρα, *Εκκλησίες της Ιεράς Μητροπόλεως Ξάνθης και Περιθεωρίου*, έκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Ξάνθης και Περιθεωρίου, Ξάνθη 2004, σ. 162 (εικ. 133).

160. Σε μονόφυλλο προσκυνητάρι (1886) των Αγίων Τόπων, βλ. Γ. Τσιγάρα, ό.π., σ. 83.

161. Τοιχογραφία του 1863 στο ναό των Αγίων Αναργύρων, βλ. Ν. Μουτσόπουλου, *Οι εκκλησίες του νομού Πέλλης*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ./Ι.Μ.Χ.Α., 1973, σ. 28.

162. Στο ναό των Αγίων Κηρύκου και Ιουλίτης της μονής Αγίας Αναστασίας, ανάμεσα στους αγίους Νικήτα, Τρύφωνα κ.ά., βλ. Ν. Νικονάνου, «Η μεταβυζαντινή ζωγραφική της Μακεδονίας», *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία: Ιστορία-Οικονομία-Κοινωνία-Πολιτισμός*, τόμ. Α', *Η Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία*, επιμ. Ι. Κολιόπουλος - Ι. Χασιώτης, Θεσσαλονίκη, Παπαζήση/Παρατηρητής, [1992], σ. 181.

163. Βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, ό.π., σ. 191 (πίν. 18α).

Δια μέσου του Αγιώνυμου Όρους, του σημαντικού αυτού κέντρου ακτινοβολίας της ζωγραφικής τέχνης, μεταλαμπαδεύτηκε στους δοκιμαζόμενους πληθυσμούς των βόρειων ορθοδόξων λαών της Βαλκανικής¹⁶⁴, που ήταν υπήκοοι της απέραντης οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Στην ευρεία διάδοση της εικονογραφίας και της λατρείας του σε φορητές κυρίως εικόνες, αλλά και τοιχογραφίες¹⁶⁵ είχε συντελέσει η αποτύπωση σε χαλκογραφία, που φιλοτεχνήθηκε και πρωτοκυκλοφόρησε λίγο μετά το μαρτύριό του. Βρίσκεται στο παρεκκλήσι του στην Κόνιτσα και χαλκογραφήθηκε¹⁶⁶ το 1838 από τον Δανιήλ στο Άγιο Όρος, με δαπάνη του μοναχού Χατζηπαγκρατίου. Εκτός από την ελληνική γραφή και γλώσσα, χρησιμοποιήθηκε και η παλαιοσλαβική¹⁶⁷.

Εικονιστικό υλικό του νεομάρτυρα απαντά σε ναούς και μουσεία της Βόρειας Βαλκανικής, όπως στη Jakodina (Svetozarevo) στο Kratovo, στη Foča της Βοσνίας, στο Raštak κοντά στα Σκόπια, στο Grabovo, στη Slerca κοντά στο Μοναστήρι στο ναό του Αγίου Δημητρίου υπήρχαν ή υπάρχουν ακόμη αρκετές εικόνες του αγίου¹⁶⁸. Βορειότερα στο ναό του Αγίου Νικολάου στο χωριό Sredska, κοντά στην πόλη Prizren αποτυπώνεται τοιχογραφία των μέσων του 19^{ου} αιώνα που αποδεικνύει ότι η λατρεία του υιοθετήθηκε αρκετά νωρίς. Το αρχαιολογικό μουσείο επίσης της Σόφιας στη Βουλγαρία έχει στην κατοχή του δύο εικόνες¹⁶⁹ του, προερχόμενες από αγορά. Η μία από αυτές εναποτίθεται σήμερα στην κρύπτη του Αλεξάνδρου Nevsky. Οι εικόνες αυτές, μολονότι δεν είναι χρονολογημένες, ανήκουν κατά πάσα

164. Ο ελληνισμός των παραδουνάβιων ηγεμονιών, μέσω των Ηπειρωτών εμπόρων, μετέφερε πολύ νωρίς τη λατρεία του και τη διέδωσε στους επιχωρίους. Οι μητροπολίτες εξάλλου των χωρών αυτών ήταν κατά κανόνα Έλληνες, οι οποίοι συντονίζονταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, που ήταν υπεύθυνο για το θρησκευτικό, πνευματικό και πολιτικό προσανατολισμό τους. Τόσο πλατιά ήταν η ακτινοβολία της λατρείας του, ώστε έργα Ελλήνων αγιογράφων, αλλά και ξένων συναντούμε σε ναούς και μουσεία όλων σχεδόν των χωρών της χερσονήσου του Αίμου.

165. Οι περισσότερες τοιχογραφίες φιλοτεχνήθηκαν μετά την υπογραφή του Χάτι Χουμαγιούν (Hatti Humajun) το 1856, με το οποίο αναγνωρίστηκε το δικαίωμα της ανεξίθρησκείας και της ισότητας ανάμεσα στους χριστιανούς και μουσουλμάνους. Την περίοδο αυτή παρατηρείται μία έντονη δραστηριότητα στην ανέγερση νέων ναών.

166. Διαδεδομένη ήταν η συνήθεια να επιχρωματίζονται οι χαλκογραφίες μετά το τύπωμά τους.

167. Ο ελληνικός τίτλος των χαλκογραφιών είναι τοποθετημένος συνήθως πάνω στο κέντρο, σε πλαίσιο ή ταινία, ενώ ο σλαβικός χαμηλότερα, στο ύψος των ώμων του αγίου, βλ. Ντ. Παπαστράτου, *ό.π.*, σ. 215.

168. Βλ. L. Pavlović, *Kultovi Lica kod Srba i Makedonaca*, Smederevo 1965, σ. 143 σημ. 39, εικ. 38.

169. Επιπλέον μία χαλκογραφία (1838) του Δανιήλ, βλ. E. Tomov, *ό.π.*, πίν. 314. Ντ. Παπαστράτου, *ό.π.*, σ. 216 (αρ. 226). Μια δεύτερη χαλκογραφία (1841) βρίσκεται στο Εθνικό Φωτογραφικό Αρχείο της Σόφιας και μια τρίτη στη Δημοτική Πινακοθήκη Krustenil της Βουλγαρίας, βλ. Ντ. Παπαστράτου, *ό.π.*, σσ. 218 (αρ. 228), 219 (αρ. 231).

πιθανότητα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα¹⁷⁰. Άλλη επίσης εικόνα, προερχόμενη από το χωριό Κούκλεν, φυλάσσεται στη συλλογή της Αρχιεπισκοπής στη Φιλιππούπολη¹⁷¹. Στο Μουσείο τέχνης τέλος του Βουκουρεστίου στη Ρουμανία υπάρχουν δύο εικόνες του αγίου¹⁷², ενώ μία τρίτη, φιλοτεχνημένη το 1839 από Ρουμάνο αγιογράφο, βρισκόταν σε ελληνική εκκλησία του Βουκουρεστίου.

Η μορφή του φουστανελοφόρου αγίου είχε λιγότερη ανταπόκριση κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα στις απελευθερωμένες περιοχές της νοτιότερης Ελλάδας, όπου το μήνυμα που διέδιδε είχε περιορισμένη απήχηση. Εκεί, όπου σπανίως απαντά, οφείλεται πρωτίστως στην πρωτοβουλία των παρεπιδημούντων Ηπειρωτών, οι οποίοι συνήθιζαν να παραγγέλνουν σε ζωγράφους εικόνες με τη μορφή του νεομάρτυρα, πάνω στις οποίες αναγράφονται μάλιστα ως δωρητές¹⁷³.

Ο μαρτυρικός θάνατος και τα θαύματα του φουστανελοφόρου αγίου ενίσχυσαν το κλονισμένο θρησκευτικό συναίσθημα και ανύψωσαν το εθνικό φρόνημα των υπόδουλων χριστιανών, ανακόπτοντας τη διάθεσή τους προς τον εξισλαμισμό. Εμφύσησε το θάρρος και το παράδειγμά του εμπύχωσε τους εθνικούς αγωνιστές στον αγώνα για την απελευθέρωση και την παλιγγενεσία του έθνους, αφού έγινε έτσι, εκτός από νεομάρτυρα, και εθνομάρτυρα¹⁷⁴. Μολονότι η καταγωγή του ήταν ταπεινή και άσημη, ανα-

170. Βλ. L. Syndica-Laourda, *ό.π.*, σσ. 895-896.

171. Βλ. P. Toteva, *Ikoni et plovdivski kraj*, Sofia, Izdatelstvo Nauka i izkustra, 1975, σ. 30.

172. Η μία από αυτές χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο για χαλκογραφία.

173. Την 1η Ιανουαρίου 1895 Ηπειρώτες, εγκατεστημένοι στο Αίγιο, αφιέρωσαν («δωρεά των εν Αιγίω παρεπιδημούντων Ηπειρωτών») εικόνα του νεομάρτυρα στον παλιό ναό της Φανερωμένης, βλ. *Η Αιγιαλεία ...*, *ό.π.*, σ. 9. Εικόνα του αγίου Γεωργίου υπήρχε και πριν από το 1885 στην Αθήνα την οποία διαχειριζόταν μία εξαμελής επιτροπή Ηπειρωτών, αποτελούμενη από τους Ι. Βασιλείου, Δ. Δελεκούρα, Θεμ. Δημητρίου, Χαρ. Ζήκου, Ν. Βράγκαλη και Δ. Γεωργίου. Οι απανταχού εξάλλου Ηπειρώτες ενδιαφέρθηκαν για τον εμπλουτισμό εικόνων με τη μορφή του νεομάρτυρα. Έτσι, στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, Ηπειρώτες εγκατεστημένοι στον Πύργο, με βάση έγγραφη μαρτυρία (31 Μαρτίου 1894), απέστειλαν ένα χρηματικό ποσό ως «καπάρο» στον ιερέα του ναού της Αγίας Μαρίνας Ιωαννίνων Χριστόδουλο να παραγγείλει στο ζωγράφο Θωμά Αναστασίου εικόνα του αγίου Γεωργίου του «εν Ιωαννίνους μαρτυρήσαντος» στην επιφάνεια της οποίας θα αναγραφόταν η φράση «δαπάνη των εν Πύργω Ηπειρωτών». Η εικόνα αυτή δεν υφίσταται σήμερα στο ναό αυτό και συνεπώς δεν είμαστε βέβαιοι αν τελικά η παραγγελία αυτή εκτελέστηκε, βλ. Μ. Κωστή, *ό.π.*, σσ. 68, 69.

174. Το πρώτο τροπάριο της Α΄ ωδής του Παρακλητικού Κανόνα (1869) του Σεραφείμ Α΄ (Ξενόπουλου-Βυζαντίου), μητροπολίτη Αρτης και Πρεβέζης, περιλαμβάνει την πρωτότυπη έννοια του εθνομάρτυρα, καθώς αποκαλεί τον άγιο «νεομάρτυρα και εθνομάρτυρα» με τις παρακάτω συγκινητικές εκφράσεις: «*Άγχόνης άγώνα τόν τρομερόν, στερόως ύπομείνας, ήξιώθης έπιτυχείν Χριστού τής άφθάρτου Βασιλείας, ύπερ πατρίδος προβεύων Γεώργιε*» και «*Κατήσχυνας δόγμα τδ άσεβές, σοίς θείοις άγώσι διδ δέομαί σου*

δείχτηκε ο πιο δημοφιλής και περισσότερο τιμώμενος άγιος πέρα από την ιδιαίτερη πατρίδα του και την πόλη του μαρτυρίου του. Ο άδικος απαγχονισμός του Γεωργίου απέδειξε ότι η στάση της οθωμανικής διοίκησης παρέμεινε άκαμπτη. Το πρόσωπό του προβλήθηκε ως παράδειγμα γενναιότητας και αδούλωτου φρονήματος στον ορθόδοξο υπόδουλο πληθυσμό που υπέφερε από τους συνεχόμενους εξισλαμισμούς και τις κατάφωρες αδικίες. Η «αντιστασιακή» του δράση, σχεδόν αμέσως μετά την επανάσταση του '21, αναπτέρωσε το χριστιανικό και εθνικό φρόνημα και το ηθικό των αλύτρωτων περιοχών του ελληνισμού. Ομώνυμοι ναοί οικοδομήθηκαν¹⁷⁵, εορτές και πανηγύρεις καθιερώθηκαν¹⁷⁶, σύλλογοι και Αδελφότητες ιδρύθηκαν έξω από τα όρια του νεοσύστατου τότε ελληνικού κράτους και έδρασαν με το όνομά του και κάτω από τη σκέπη του, αναπτύσσοντας εθνική δράση¹⁷⁷. Γνωστότερος όλων είναι αυτός της Κωνσταντινούπολης, με την επωνυμία «Αδελφότης των εν Κωνσταντινουπόλει Τσουρχλιωτών ο Νεομάρτυς Γεώργιος», που συστάθηκε πιθανώς το 1863 από απόδημους τεχνίτες της γενέτειρας του αγίου. Η αποστολή του είχε θρησκευτικό και παράλληλα εθνικό χαρακτήρα.

*πιστώσ, ταῖς σαῖς μεσιτεῖαις σὴν πατρίδα, ἐκ τῶν δεινῶν, ὧ̅ Γεώργιε, λύτρωσαι», καθώς και το δεύτερο τροπάριο της Ζ΄ ωδῆς «Ἄγαθὲ πατριῶτα, ὑπὸ νόσων σὸν δοῦλον βασανιζόμενον, εἰς τέλος μὴ παρίδης», βλ. Κ. Τσιλιγιάννη, *ό.π.*, σσ. 11 σημ. 8, 12, 25, 29.*

175. Εννέα μόλις χρόνια μετά το μαρτύριό του ανεγέρθηκε το 1847 προς τιμή του ανάμεσα στα χωριά Αργυρό Πηγάδι και Αμβρακιά στο Θέρμο –γεωγραφικό τμήμα της ελεύθερης Ελλάδας- περικαλλῆς φερώνυμος πεντάτρουλος ναός, ο οποίος διατηρείται μέχρι σήμερα. Οι κάτοικοί του τον τιμούν με θρησκευτικές και άλλες τοπικές εκδηλώσεις ως πολιούχο και προστάτη τους, βλ. Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, *ό.π.*, σ. 186. Χρ. Δρόσου, «Το επώνυμο ...», *ό.π.*, σ. 136.

176. Όχι μόνο σε όλη την Ήπειρο και τις όμορες περιοχές, αλλά οι απανταχού Ηπειρώτες το ίδιο έκαναν. Στην Αθήνα μέχρι το έτος 1884 την ημέρα του μαρτυρίου του τελούσαν πανηγυρη στο ναό των Ταξιαρχών, που βρισκόταν κοντά στο Σιδηροδρομικό Σταθμό. Από το επόμενο όμως έτος καθιερώθηκε ο εορτασμός του αγίου στον Ηπειρωτικό ναό της Χρυσοσπηλαιώτισσας, όπου είχαν ιδρύσει μεγαλοπρεπές εικονοστάσι με την εικόνα του νεομάρτυρα, βλ. Ν. Τσιγαρά, *ό.π.*, σ. 3.

177. Μια τέτοια Αδελφότητα, με την επωνυμία «Αγαθοεργός Αδελφότητα Τσουρχλιωτών επαρχίας Γρεβενών ο Νεομάρτυς Γεώργιος», ιδρύθηκε γύρω στα 1863 στην Κωνσταντινούπολη και έδρασε κατά διαστήματα (τρεις περίοδοι) μέχρι το 1955. Στην κατοχή της είχε διώροφο ακίνητο που το αποκαλούσαν «Σπίτι του Αγίου», το οποίο είχε ανεγερθεί από Τσουρχλιιώτες τεχνίτες σε οικόπεδο που είχε αγοραστεί πιθανώς το 1887, βλ. Χ. Δρόσου, «Το επώνυμο ...», *ό.π.*, σσ. 136-140.

Επιλογικά

Η εξάπλωση της φήμης και λατρείας του αγίου Γεωργίου με την ιδιαίτερη ενδυματολογία του στις Σέρρες, όπως διαπιστώνεται από τις τρεις λαϊκής τεχνοτροπίας τοιχογραφίες του γ' τετάρτου του 19^{ου} αιώνα και τις δύο πρωιμότερες λατρευτικές εικόνες, οφείλεται πιθανώς στην παρουσία περιφερόμενων Ηπειρωτών ή Δυτικομακεδόνων¹⁷⁸ μαστόρων (συντροφιές), οι οποίοι είχαν εμπλακεί άμεσα με την κατασκευή και τοιχογράφηση των ιερών ιδρυμάτων ή με αντίστοιχη καταγωγή αποδήμων, εγκατεστημένων στην περιοχή, οι οποίοι κατείχαν αναμφιβόλως μια σπουδαία κοινωνική θέση στην τοπική κοινωνία. Απώτερος στόχος τους, δεν ήταν να τιμήσουν μόνο τη μνήμη ενός «δικού» τους αγίου, αλλά και να περάσουν ευσχήμως το μήνυμα της «αντίστασης», κάτω από το άγρυπνο μάτι των Οθωμανών κατακτητών, με την απεικόνιση και προβολή του μαρτυρίου του. Η τοποθέτησή του μάλιστα ανάμεσα στους ολόσωμους εξέχοντες αγίους, όπως στην περίπτωση του καθολικού της μονής Αγίου Γεωργίου στο Μοναστηράκι, δηλώνει την ταχύτητα που καθιερώθηκε μέσα στο κοινό αίσθημα των πιστών και στη συνείδηση της Εκκλησίας.

Με τη δημοσίευση των παραπάνω ανέκδοτων γραπτών παραστάσεων του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου διευρύνεται ο γεωγραφικός χώρος της διάδοσης της λατρείας του σε μία ακόμη υπόδουλη περιοχή του βορειοελλαδικού χώρου, η οποία δοκιμαζόταν σκληρά και ανέμενε καρτερικά και με μεγάλη προσμονή την πολυπόθητη χρονική στιγμή της απελευθέρωσης της. Από το 17^ο αιώνα ακόμη ο Σερραίος χρονογράφος Παπασυναδινός, περιγράφοντας τα μαρτύρια που υπέστησαν οι σύγχρονοί του που σθεναρά δήλωσαν την άρνησή τους να αλλαξοπιστήσουν, σημειώνει για την περίπτωση του σκευοφύλακα Μανόλη τον Μποσταντζόγλου (1603/4)¹⁷⁹ «Καὶ ἀνεπαύθη ἐν Κυρίῳ, καὶ πάγει ἡ ψυχὴ του μετὰ τῶν μαρτύρων, διότι ὑπόμεινεν δύο μαρτύρια καὶ ἔλαβεν δύο στέφανα καὶ ἔγινεν νέος μάρτυρας¹⁸⁰. Το «αντιστασιακό» τους αυτό πνεύμα δεν δίστασαν εξάλλου να το δηλώσουν και δημόσια, όπως στην τοιχογραφημένη επιγραφή του

178. Είναι γνωστή η δράση του Κοζανίτη ζωγράφου «Στεργίου αναγνώστου εκ Κοζάνης», που φιλοτέχνησε φορητές εικόνες στους ναούς του Ιωάννη Θεολόγου (1836-1893) και Προφήτη Ηλία (1881) της πόλης των Σερρών, καθώς και του Μιχαήλ «εκ Σαμαρίνης» σε τοιχογραφία (1837) του ναού του Αγίου Γεωργίου Νιγρίτας.

179. Το μήνυμα της εκούσιας αποδοχής του μαρτυρίου είναι ξεκάθαρο, μολονότι ο Παπασυναδινός δε διέθετε το θεωρητικό υπόβαθρο για να προχωρήσει στην ανάλυση και την τεκμηρίωσή του, βλ. Κ Χατζόπουλου, «Ιδεολογικά στοιχεία στη «Χρονογραφία» του Παπασυναδινού», Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου *Η Νιγρίτα- Η Βισαλλία δια μέσου της ιστορίας* (Νιγρίτα, 17-20 Οκτωβρίου 1996), Θεσσαλονίκη 2000, σ. 806. Οι Σέρρες εξάλλου έχουν να επιδείξουν και αρκετούς άλλους νεομάρτυρες, με πρώτο το Σερραίο άγιο Ιωάννη (τέλη 15^{ου} αι.), και ακολούθως τους Πάτρουλα (1597/8), Αδάμη; (1623), Αλεξανδρή τον Ταταρχάνη (1630) και τον Νικήτα (1808).

180. Βλ. P. Odorico, κ.ά., *ό.π.*, σ. 72.

έτους 1837 από το μεταβυζαντινό ναό του Αγίου Γεωργίου Νιγρίτας, όπου διαβάζουμε σχετικά: *Χοροὶ μαρτύρων ἀντέστησαν τοῖς τυράννοις λέγοντες ἡμεῖς στρατευόμεθα τῷ βασιλεῖ τῶν Δυνάμεων. Εἰ καὶ πυρὶ καὶ βασάνοις παραδώσετε ἡμᾶς οὐκ ἄρνούμεθα τῆς τριάδος τὴν δύναμιν. Διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος καὶ ἐξήγατε ἡμᾶς εἰς ἀναψυχὴν ΑΩΛΖ*¹⁸¹.

Η μεταβυζαντινή¹⁸² τέχνη κατά τους ζοφερούς χρόνους της οθωμανικής κυριαρχίας, ανταποκρινόμενη περισσότερο στις απαιτήσεις του ελληνικού γένους, με την αυθόρμητη ρεαλιστική εικαστική της γλώσσα ενέπνεε τον ψυχικό δυναμισμό της και διαμόρφωνε πρότυπα και αξίες στους ορθόδοξους, όχι τόσο καλλιτεχνικά ή αισθητικά όσο πνευματικά, με τη συμβολική, ηθική και θεολογική ερμηνεία των απεικονιζόμενων παραστάσεων. Αναδεικνύεται έτσι ο ιδεολογικός, διδακτικός και παιδαγωγικός χαρακτήρας της τέχνης αυτής της περιόδου με την απόδοση των πνευματικών άθλων και του θρησκευτικού ηρωισμού των αγίων, ώστε να προκαλούν τη μίμηση των πιστών.

181. Βλ. Αγγ. Στρατή, «Οι τοιχογραφίες του Αγίου Γεωργίου Νιγρίτας και η συμβολή των στη ζωγραφική του 18^{ου} αι. στην Ανατολική Μακεδονία», Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου *Η Νιγρίτα-Η Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας* (Νιγρίτα, 27-28 Νοεμβρίου 1993), Νιγρίτα 1995, σ. 131. Το κείμενο της παραπάνω επιγραφής απηχεί, σύμφωνα με την ίδια, τα επαναστατικά αισθήματα των κατοίκων της Νιγρίτας και της ευρύτερης περιοχής, μετά την επανάσταση του 1821 κατά του οθωμανικού ζυγού. Είναι γνωστό άλλωστε ότι η περιοχή των Σερρών διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα επαναστατικά κινήματα στα οποία πρωτοστάτησε ο Σερραῖος αρχιστράτηγος Εμμανουήλ Παπάς. Περιοχές εξάλλου που διακρίθηκαν για την επαναστατική τους δράση αποτύπωσαν στους ναούς τους μαρτύρια αγίων, όπως η μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών, όπου λίγο μετά τα μέσα του 16^{ου} αι. σε τοιχογραφία του πρώτου νάρθηκα έχει αποτυπωθεί η μορφή του οσιομάρτυρα αγίου Δαμιανού, βλ. Α. Ξυγγόπουλου, *Αι τοιχογραφίαι του καθολικού μονής Προδρόμου παρὰ τας Σέρρας*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 74, πίν. 62. Στο ίδιο επίσης μοναστικό ίδρυμα ο τοιχογράφος των αρχών του 19^{ου} αι. ιστόρησε ορισμένες παραστάσεις μαρτυριών, αντιγράφοντας τα γνωστά βυζαντινά πρότυπα παράλληλων εντοίχιων και χειρόγραφων μηνολογίων, βλ. Κ. Χαραλαμπίδη, «Σκηνές μαρτυριών στον τοιχογραφικό διάκοσμο του Μεσονεκτικού του καθολικού της μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών», Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου *Χριστιανική Μακεδονία. Ιερά μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 246.

182. Το νεότερο χρονικό όριο της για το Μακεδονικό χώρο διευρύνεται μέχρι την απελευθέρωσή της, καθώς έχει άμεση σχέση με τη φάση της ελληνικής καλλιτεχνικής παραγωγής που συνεχίζει τη βυζαντινή, κάτω όμως από ξένη κυριαρχία (εδώ την οθωμανική). Η θρησκευτική μάλιστα ζωγραφική διατηρεί τα μεταβυζαντινά της χαρακτηριστικά, στο μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής της, μέχρι τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, βλ. Ν. Νικονάνου, *ό.π.*, σ. 164.

ABSTRACT

PETROS C. SAMSARIS

THE ICONOGRAPHY OF ST GEORGE THE YOUNGER (OR FOUSTANELAS) IN THE LATE POSTBYZANTINE PAINTING IN THE SERRES AREA

From the numerous Postbyzantine Christian monuments scattered in the Serres area, many of which have preserved much of their painted decoration, we have isolated the portrait of a martyr of the Orthodox faith, who was put to death publicly proclaiming his refusal to change his faith. This is St George, the neomartyr (1808-1838), who was martyred in Ioannina.

The figure of the saint, which is widespread not only (and mainly) in northern Greece, but also throughout the Balkans, is depicted to the established manner in three wall paintings of the third quarter of the 19th century (in the katholikon of the monastery of St George at Monastiraki and in the churches of St Paraskeve and St Nicholas in the districts of Ayio Pnevma and Elaionas respectively), as well as in two older icons in the parish church of St Athanasios in the district of Emmanouil Papas.

The paper briefly describes the architecture and the historical background of the monuments where there is the sacred figure of the new appeared martyr. It gives the essential details of the saint's martyrdom and closely examines his iconography on the basis of the known typological parallels as recorded in wall paintings, portable icons, and engravings and as developed by various local or itinerant artists. Stylistic similarities and differences are noted. Finally, parallels are drawn and comparisons are made.

The notification of these unpublished painted representations of St George the neomartyr broadens the geographical area of the spread of his cult in one more Ottoman-held area of northern Greece, which was patiently awaiting the longed-for moment of liberation, that was partly prepared by the martyrs' sacrifice for their faith and their country.

Εικ. 1. Η κρύια πύλη «Κουρμανιό» του κάστρου Ιωαννίνων με το σύγχρονο προσκευητάρι, αφιερωμένο στη μνήμη του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 2. Ο απαγχονισμός του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου σε φορητή εικόνα, φιλοτεχνημένη από τον Πέτρο Γεωργιάδη το 1861 και αποκείμενη στην ιδιωτική Συλλογή Δ. Άνθη (Έλληνες Ζωγράφοι, τόμ. 3, σ. 378, εικ. 649).

Εικ. 3. Ο μαρμάρινος πάφος του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου στο παρεκκλήσι του μητροπολιτικού ναού Αγίου Αθανασίου στα Ιωάννινα (φωτ. Π. Σαμαράη).

Εικ. 4. Ο σύγχρονος ναός του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου στην πλατεία Πάργης της πόλης των Ιωαννίνων (φωτ. Π. Σαμαράη).

Εικ. 5. Το καθολικό της μονής Αγίου Γεωργίου στο Μοναστηράκι Σερρών (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 6. Η τοιχογραφία του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου στο βόρειο τοίχο του καθολικού της μονής Αγίου Γεωργίου στο Μοναστηράκι Σερρών (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 7. Λεπτομέρεια της τοιχογραφίας από την εικ. 6 (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 8. Η τοιχογραφία του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου στη νότια πλευρά του βόρειου πεσσού του ναού της Αγίας Παρασκευής στο Άγιο Πνεύμα Σερρών (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 9. Λεπτομέρεια της τοιχογραφίας από την εικ. 8 (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 10. Λεπτομέρεια των κάτω άκρων από την εικ. 8 (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 11. Άγγελος που στεφανώνει το νεομάρτυρα. Λεπτομέρεια από την εικ. 8 (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 12. Ο βυζαντινός ναός του Αγ. Νικολάου στον Ελαιώνα Σερρών (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 13. Η τοιχογραφία του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου στη δυτική πλευρά του βορειοδυτικού πεσσού του ναού Αγίου Νικολάου στον Ελαιώνα Σερρών (φωτ. Π. Σαμσάρης).

Εικ. 14. Η γραπτή αναθηματική επιγραφή του έτους 1888. Λεπτομέρεια από την εικ. 13 (φωτ. Π. Σαμσάρης).

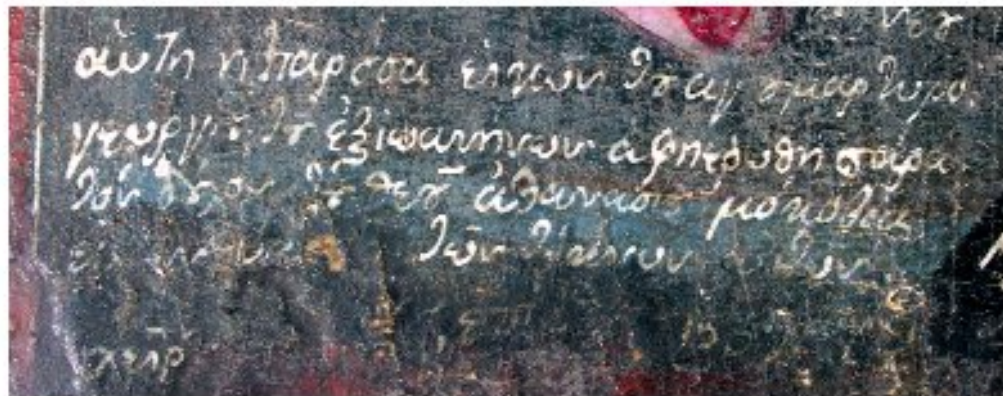
Εικ. 15. Τα κάτω άκρα του νεομάρτυρα. Λεπτομέρεια από την εικ. 13 (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 16. Το άνω μέρος της τοιχογραφίας. Λεπτομέρεια από την εικ. 13 (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 17. Φορητή εικόνα του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου από το ναό του Αγίου Αθανασίου Εμμανουήλ Παλά Σερρών (φωτ. Π. Σαμσάρης).

Εικ. 18α. Γραπτή επιγραφή του έτους 1839 στο κάτω άκρο της φορητής εικόνας του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου. Λεπτομέρεια από την εικ. 17 (φωτ. Π. Σαμσάρης).

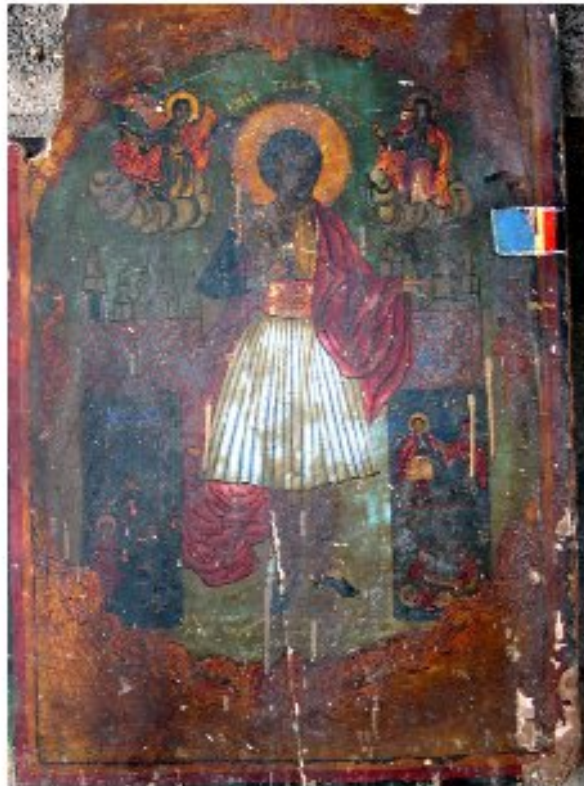
Εικ. 18β. Γραπτή επιγραφή του έτους 1839 στο κάτω άκρο της φορητής εικόνας του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου. Λεπτομέρεια από την εικ. 17 (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 19. Άγγελος στα δεξιά της κεφαλής πάνω σε αιωρούμενο σύννεφο στεφανώνει το νεομάρτυρα άγιο Γεώργιο και ο Χριστός στα αριστερά τον ευλογεί. Λεπτομέρεια από την εικ. 17 (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 20. Ο περίγυρος των τειχών του κάστρου της πόλης των Ιωαννίνων πίσω από τη μορφή του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου. Λεπτομέρεια από την εικ. 17 (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 21. Ασυνήρητη φορητή εικόνα του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου από το ναό του Αγίου Αθανασίου Εμμανουήλ Παπά Σερρών (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 22. Άγγελος στα δεξιά της κεφαλής πάνω σε αιωρούμενο σύννεφο στεφανώνει το νεομάρτυρα άγιο Γεώργιο και ο Χριστός στα αριστερά τον ευλογεί.

Λεπτομέρεια από την εικ. 21 (φωτ. Π. Σαμσάρη).

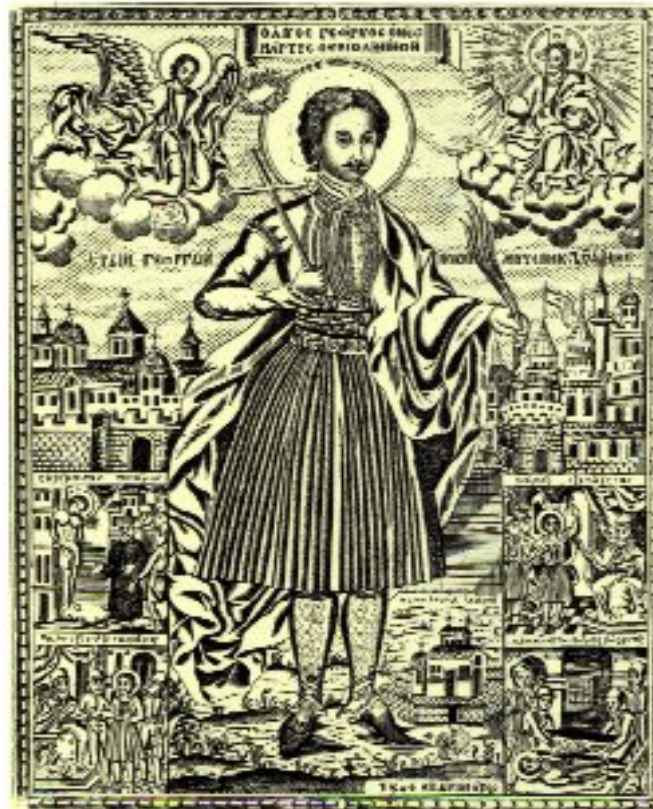

Εικ. 23α, β. Σκηνές από το συναξάρι του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου.

Λεπτομέρεια από την εικ. 21 (φωτ. Π. Σαμσάρη).

Εικ. 24. Γραπτή αφιερωματική ανορθόγραφη επιγραφή, κάτω από τα πόδια του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου. Λεπτομέρεια από την εικ. 21 (φωτ. Π. Σαμσιόρη).

Εικ. 25. Χαλκογραφία του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου από το Άγιο Όρος, 1840 (Κ. Βλάχου, Βίος..., σ. 4).

Εικ. 26. Λιθόγλυπτο του 1856 με το νεομάρτυρα άγιο Γεώργιο από το ναό της Αγίας Παρασκευής Μιλόβιστας Μοναστηρίου.

Εικ. 27. Σφραγίδα της Αδελφότητας Τσουρκλιωτών Κωνσταντινουπόλης με την απεικόνιση του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου (Χ. Δρόσου, «Το επώνυμο», σ. 142).

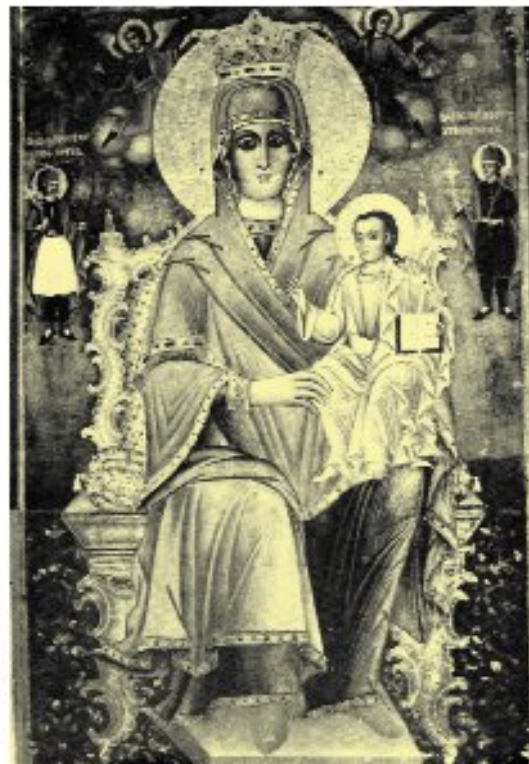
Εικ. 28. Η πρώτη εικόνα του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου, φιλοτεχνημένη στις 30 Ιανουαρίου 1838 από το ζωγράφο Γεώργιο Ζήμα, ειρηνισμένη στο σπητό οίκο (το λεγόμενο «σπίτι του Αι-Γιώργη») στα Ιωάννινα (Ευ. Μουταίκα, *Ο άγιος νεομάρτυρας Γεώργιος*, σ. 185).

Εικ. 29. Φορητή εικόνα του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου με κοντό σαλβάρι (βράκα), ανάμεσα στον Χρυσάνθο και Αρτέμιο, φιλοτεχνημένη στις 10 Νοεμβρίου 1842 και αποκειμένη στο σπηθαίο του γυναικωνίτη του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Αθανασίου στα Ιωάννινα (φωτ. Γ. Σιαμπότη).

Εικ. 30. Αντιπροσωπευτική εικόνα του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου, φιλοτεχνημένη στις 4 Ιουνίου του 1842 από τον πρωτοψάλτη της Μητρόπολης Ιωαννίνων Πέτρο Γ[εωργί]ου, ενυψωμένη στο παφικό παρεκκλήσι του στα Ιωάννινα (φωτ. Π. Σαμαόρη).

Εικ. 31. Μικρογραφική παράσταση του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου σε φορητή εικόνα της ένθρονης Παναγίας από το τέμπλο της οικίας του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου στα Ιωάννινα (Μ. Γαρίδη - Θ. Παλιούρα, πίν. 14).

Εικ. 32. Το συναξάρι του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου στην πάνω ζώνη του ανατολικού τοίχου του παφικού ναυδρίου του στα Ιωάννινα (φωτ. Π. Σαμσάρης).

Εικ. 33. Η κοίμηση του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου στο ομώνυμο ιδιωτικό παρεκκλήσι του Λαϊνά στην Κόνιτσα (Α. Παλιούρα, Η υπέρβαση του εφήμερου, εκ. 18).

ΧΟΡΗΓΟΙ:

ISBN: 978-960-86390-8-9